МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«ПРОБЛЕМНЕ НАВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0133-з
спеціальності 013 «Початкова освіта»
освітньо-професійної програми «Початкова освіта»
Д. В. Гадючко

Керівник: доцент кафедри дошкільної та початкової освіти, к. пед. н. _____ С. В. Сиваш

Рецензент: професор кафедри дошкільної та початкової, д. пед. н., професор _____ Л. О. Сущенко

Запоріжжя
2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра дошкільної та початкової освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 013 «Початкова освіта»
Освітньо-професійна програма «Дошкільна освіта»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____

«____» _____20__ року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Гадючко Дар'ї Вікторівни

1. Тема роботи: «Проблемне навчання як засіб формування самостійності молодших школярів»
керівник роботи Сиваш Сніжана Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент
затверджені наказом ЗНУ від «24» вересня 2024 року № 1447-с

2. Строк подання студентом роботи: 01 грудня 2024 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали педагогічної практики, курсових робіт

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): висвітлити теоретичні засади основних понять теми дослідження у психолого-педагогічній літературі та проаналізувати особливості формування самостійності в молодшому шкільному віці; обґрунтувати специфіку проблемного навчання у початковій школі й визначити педагогічні умови формування самостійності в учнів початкових класів засобами проблемного навчання; розкрити технології формування самостійності молодших школярів засобами проблемного навчання; розробити методичні рекомендації для педагогів щодо формування самостійності в учнів початкових класів засобами проблемного навчання.

5. Перелік графічного матеріалу: 3 таблиці, 7 рисунків

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Сиваш С. В.	04.03.24 р.	04.03.24 р.
Розділ 1	Сиваш С. В.	08.04.24 р.	08.04.24 р.
Розділ 2	Сиваш С. В.	10.06.24 р.	10.06.24 р.
Висновки	Сиваш С. В.	29.09.24 р.	29.09.24 р.
Додатки	Сиваш С. В.	21.11.24 р.	21.11.24 р.

7. Дата видачі завдання: 04.03.23 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Збір та систематизація матеріалу	лютий	виконано
2.	Написання вступу	березень	виконано
3.	Написання першого розділу	квітень-травень	виконано
4.	Написання другого розділу	червень	виконано
5.	Написання висновків	вересень	виконано
6.	Оформлення додатків	жовтень	виконано
7.	Оформлення роботи, рецензування	листопад	виконано
8.	Захист	грудень	

Студент _____ Гадючко Д. В.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ Сиваш С. В.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Зубцова Ю. Є.
(підпис) (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 74 с., 3 таблиці, 7 рисунків, 84 джерела, 3 додатки.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні специфіки формування самостійності молодших школярів засобами проблемного навчання та розробці методичних рекомендацій для вчителів початкових класів щодо впровадження проблемного навчання в початкову школу.

Об'єкт дослідження – процес формування самостійності учнів початкових класів.

Предмет дослідження: проблемне навчання як педагогічний засіб, що сприяє розвитку самостійності молодших школярів.

Методи дослідження: загальні методи наукового пізнання – діалектичний і логічний методи пізнання, абстрагування, аналіз і синтез, індукція й дедукція при аналізі впливу; методи теоретичного дослідження – педагогічний аналіз психологічної, педагогічної літератури, нормативно-правових документів та узагальнення отриманої інформації з метою дослідження сутності й особливості формування самостійності в молодшому шкільному віці засобами проблемного навчання.

Теоретичне значення роботи полягає в розширенні наукових уявлень щодо впливу проблемного навчання на розвиток самостійності у дітей молодшого шкільного віку, в уточненні та систематизації основних етапів, принципів та технологій формування самостійності засобами проблемного навчання.

Практичне значення роботи полягає в розробці методичних рекомендацій для вчителів початкових класів щодо формування самостійності в молодшому шкільному віці засобами проблемного навчання.

Практичні результати дослідження можуть бути використані педагогами закладів загальної середньої освіти для покращення якісного навчального процесу, сприяння розвитку критичного мислення, самостійності та творчого підходу учнів до навчання.

Галузь використання: заклади загальної середньої освіти.

ПРОБЛЕМНЕ НАВЧАННЯ, САМОСТІЙНІСТЬ, УЧНІ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ, ЗАСІБ, НАВЧАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ

SUMMARY

Gadyuchko D. V. Problem Learning as a Means of Forming the Individual Competence of Younger Students

The qualification work consists of an introduction, two parts, conclusions, a list of used literature (84 sources), 3 appendices.

The relevance of the research topic is due to the modern challenges and requirements facing the education system in the context of global changes in society and the educational sphere. The educational process today needs new approaches aimed at developing not only knowledge, but also the key competencies of students, including independence, critical thinking, the ability to solve problems creatively, and initiative. In the conditions of rapid technological and social changes, it is extremely important that students not only receive certain knowledge, but also learn to actively use it in various life situations, independently acquire new information, adapt to changing conditions and find non-standard solutions to complex problems.

The purpose of the study is to theoretically substantiate the specifics of the formation of independence of younger schoolchildren by means of problem-based learning and the development of methodological recommendations for primary school teachers regarding the implementation of problem-based learning in primary school.

The research tasks:

1) to highlight the theoretical foundations of the main concepts of the research topic in the psychological and pedagogical literature and to analyze the peculiarities of the formation of independence in primary school age.

2) to justify the specifics of problem-based learning in primary school and to determine the pedagogical conditions for the formation of independence in primary school students by means of problem-based learning.

3) to reveal the technologies of forming the independence of younger schoolchildren by means of problem-based learning.

4) to develop methodological recommendations for primary school teachers

regarding the formation of independence in primary school pupils by means of problem-based learning.

The object of the study is the process of forming the independence of elementary school students.

The subject of the study: problem-based learning as a pedagogical tool that contributes to the development of independence of younger schoolchildren.

The Part 1. “Theoretical foundations of the formation of independence of younger schoolchildren by means of problem-based learning” highlighted the theoretical foundations of the main concepts of the research topic in the psychological and pedagogical literature and analyzed the features of the formation of independence in the younger school age, substantiated the specifics of problem-based learning in primary school.

The part 2. “Methodology for the formation of independence in elementary school students by means of problem-based learning” the pedagogical conditions for the formation of independence in elementary school students by means of problem-based learning are defined, the technologies for the formation of independence of younger schoolchildren by means of problem-based learning are disclosed, methodical recommendations for primary school teachers on the formation of independence in primary school students by means of problem-based learning have been developed.

The obtained results can be used by teachers of general secondary education institutions.

Keywords: problem learning, independence, primary class students, tools, educational activities.

ЗМІСТ

Вступ……..... 9
Розділ 1. Теоретичні основи формування самостійності молодших школярів засобами проблемного навчання …….. 13
1.1. Сутність основних понять «проблемне навчання», «самостійність» учнів початкових класів у психолого-педагогічній літературі»…..... 13
1.2. Особливості формування самостійності в молодшому шкільному віці…. 23
1.3. Специфіка проблемного навчання у початковій школі…… 35
Розділ 2. Методика формування самостійності в учнів початкових класів засобами проблемного навчання …….. 50
2.1. Педагогічні умови формування самостійності в учнів початкових класів засобами проблемного навчання …….. 50
2.2. Технології формування самостійності молодших школярів засобами проблемного навчання……..... 62
2.3. Методичні рекомендації для вчителів початкових класів щодо формування самостійності в молодшому шкільному віці засобами проблемного навчання……..... 73
Висновки…… 80
Список використаних джерел……..... 83
Додатки……..... 90

ВСТУП

У контексті сучасних освітніх реформ, що відбуваються на фоні швидких соціальних змін, перед системою освіти стоїть завдання не тільки забезпечити учнів початкової школи фундаментальними знаннями, а й сприяти розвитку у них ключових компетентностей, необхідних для успішної адаптації до постійно змінюваних реалій сучасного світу. Важливими складовими цього процесу є формування таких якостей, як самостійність, критичне мислення, здатність до творчого підходу та ефективного вирішення проблем. Такі навички не тільки сприяють успішному навчанню, а й формують активну життєву позицію учнів, що є важливим аспектом для їх соціалізації та особистісного розвитку в умовах глобалізації, інновацій та динамічних змін у суспільстві.

Одним із найважливіших напрямків модернізації освітнього процесу в умовах становлення Нової української школи є впровадження інноваційних педагогічних підходів, серед яких особливе значення має проблемне навчання в початковій освіті. Цей підхід є ключовим елементом створення сучасного освітнього середовища, що сприятиме гармонійному розвитку учнів. Згідно з вимогами Державного стандарту початкової освіти (2018), основною метою навчання є всебічний розвиток дитини, який передбачає не лише здобуття базових знань, а й формування важливих компетентностей та наскрізних умінь. Ці компетентності мають бути адаптовані до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей учнів, з урахуванням їхніх потреб, інтересів та потенціалу, що забезпечує ефективний розвиток особистості та її здатність до самостійної діяльності.

Значущість застосування проблемного навчання як ефективного засобу формування самостійності молодших школярів знайшла своє відображення у низці важливих нормативно-правових документів, що регламентують освітній процес в Україні, зокрема в таких як: Законах України «Про освіту» (2017 р.) і «Про загальну середню освіту» (2000 р.), «Концепції Нової української школи»

(2016 р.), «Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років» (2014 р.), «Національній стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013 р.) та ін. У законодавчих документах формування самостійності в учнів початкових класів засобами проблемного навчання розглядається як важливий аспект сучасної освітньої політики, який сприяє всебічному розвитку дитини.

Дослідженням впровадження проблемного навчання займалися численні видатні психологи та педагоги минулого й сьогодення, серед яких: А. Алексюк, Дж. Брунер, В. Буряк, І. Ільницька, В. Ковальчук, Я. Коменський, Ч. Куписевич, С. Ладивір, Н. Рудницька, О. Матюшкін, В. Наврочинський, В. Оконь, В. Паламарчук, Й. Песталоцці, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Н. Янц та ін. Вони підтвердили, що основною сутністю проблемного навчання є організація навчально-пізнавальної діяльності учнів, що включає створення, формування та подальше вирішення пізнавальних суперечностей, або завдань з проблемними питаннями.

Питання розвитку самостійності та активності учнів через застосування методів проблемного навчання було висвітлено в роботах науковців, які зазначають, що використання цього підходу сприяє активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку їхнього критичного мислення та здатності до самостійного вирішення проблем. Науковці, такі як Т. Абрамова, Н. Бібік, О. Вашуленко, Л. Вяткіна, Л. Журавльова, Н. Кордунова, І. Корницька, Л. Король, В. Лозова, Т. Мухіна, О. Нільсон, О. Савченко, М. Савчина, Т. Шамова та ін. підкреслюють, що проблемне навчання дозволяє учням не лише здобувати знання, але й розвивати навички самоосвіти, самоорганізації та прийняття рішень в умовах невизначеності. Вони вважають, що інтеграція проблемного навчання в освітній процес забезпечує формування не лише когнітивних, а й особистісних компетенцій, необхідних для успішної адаптації учнів у швидко змінюваному світі.

Актуальність цієї проблеми, її важливість для педагогічної теорії й недостатній рівень розробленості щодо сучасної освітньої практики зумовили

вибір теми дослідження: «Проблемне навчання як засіб формування самостійності молодших школярів».

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні специфіки формування самостійності молодших школярів засобами проблемного навчання та розробці методичних рекомендацій для вчителів початкових класів щодо впровадження проблемного навчання в початкову школу.

Завдання дослідження:

1. Висвітлити теоретичні засади основних понять теми дослідження у психолого-педагогічній літературі та проаналізувати особливості формування самостійності в молодшому шкільному віці.

2. Обґрунтувати специфіку проблемного навчання у початковій школі й визначити педагогічні умови формування самостійності в учнів початкових класів засобами проблемного навчання.

3. Розкрити технології формування самостійності молодших школярів засобами проблемного навчання.

4. Розробити методичні рекомендації для вчителів початкових класів щодо формування самостійності в учнів початкових класів засобами проблемного навчання.

Об’єкт дослідження – процес формування самостійності учнів початкових класів.

Предмет дослідження – проблемне навчання як педагогічний засіб, що сприяє розвитку самостійності молодших школярів.

Для реалізації поставлених завдань на всіх етапах дослідження було застосовано такі методи: загальні методи наукового пізнання – діалектичний і логічний методи пізнання, абстрагування, аналіз і синтез, індукція й дедукція при аналізі впливу; методи теоретичного дослідження – педагогічний аналіз психологічної, педагогічної літератури, нормативно-правових документів та узагальнення отриманої інформації з метою дослідження сутності й особливості формування самостійності в молодшому шкільному віці засобами проблемного навчання.

Використані методи забезпечили комплексне пізнання предмета дослідження, дали можливість якісно проаналізувати науково-теоретичні дані.

Теоретичне значення роботи полягає в розширенні наукових уявлень щодо впливу проблемного навчання на розвиток самостійності у дітей молодшого шкільного віку, в уточненні та систематизації основних етапів, принципів та технологій формування самостійності засобами проблемного навчання.

Практичне значення роботи полягає в розробці методичних рекомендацій для вчителів початкових класів щодо формування самостійності в молодшому шкільному віці засобами проблемного навчання.

Практичні результати дослідження можуть бути використані педагогами закладів загальної середньої освіти для покращення якісного навчального процесу, сприяння розвитку критичного мислення, самостійності та творчого підходу учнів до навчання.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ

1.1. Сутність основних понять «проблемне навчання», «самостійність» учнів початкових класів у психолого-педагогічній літературі

У сучасній педагогіці одним із важливих аспектів є розвиток самостійності учнів початкової школи, адже це є передумовою для їх подальшого навчання, особистісного та інтелектуального зростання. Самостійність молодших школярів передбачає здатність до самостійного розв'язання проблем, прийняття рішень та здобуття знань без прямої залежності від вчителя. Саме проблемне навчання, яке активно впроваджується в освітній процес, є одним із найбільш ефективних засобів для розвитку цієї важливої якості.

Проблемне навчання орієнтоване на активну участь учнів у процесі пізнання, де вони стають не просто споживачами інформації, а й активними учасниками навчального процесу, що вимагає від них ініціативи, творчості та здатності самостійно вирішувати навчальні завдання. Завдяки впровадженню проблемних ситуацій, учні мають можливість зіткнутися з навчальними труднощами, що спонукає їх до пошуку рішень і розвитку навичок самостійної діяльності. У цьому контексті виникає необхідність дослідити, яким чином використання проблемного навчання сприяє формуванню самостійності молодших школярів, як цей підхід допомагає виявити й розвинути їхні потенційні можливості та створити умови для розвитку критичного мислення, ініціативи та творчого підходу до навчання.

Таким чином, аналіз проблемного навчання як засобу формування самостійності учнів початкової школи, визначення ключових понять теми дослідження є важливим кроком у розвитку педагогічної практики, яка

забезпечує високий рівень навчальних досягнень учнів і підготовки їх до подальших етапів освіти.

Актуальність проблемного навчання як засобу формування самостійності молодших школярів відображена у низці нормативно-правових документів «Державний стандарт початкової освіти» (2018 р.), «Концепція Нової української школи» (2016 р.), «Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років» (2014), «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013 р.) та інші, що регламентують навчальний процес в Україні. Усі вище зазначені документи підкреслюють важливість проблемного навчання для розвитку самостійності учнів та забезпечують теоретичну і практичну основу для впровадження цієї технології в освітній процес.

Зокрема, у Державний стандарт початкової освіти (2018 р.) зазначено, що проблемне навчання виступає важливим методом, що сприяє розвитку критичного мислення, самостійності учнів, їхній активності у навчальному процесі [17].

У психолого-педагогічній літературі [13; 16; 49; 59] проблемне навчання визначається як метод, який спрямований на створення ситуацій, що викликають у учнів потребу в пошуку рішень, що виходять за межі звичного засвоєння готових знань. Це дозволяє дітям не лише глибше опрацьовувати навчальний матеріал, а й формувати навички самостійного розв’язання проблем.

Одночасно з розвитком пізнавальної активності, особливе значення в педагогічному процесі набуває самостійність учнів, яка визначається як здатність дитини організовувати свою навчальну діяльність, приймати рішення та виконувати завдання без постійного контролю з боку вчителя. Формування самостійності в початкових класах є важливим етапом розвитку учнів, оскільки саме в цей період закладаються основи самостійної роботи та відповідальності.

У великому тлумачному українському словнику, «проблема – це теоретичне або практичне питання, на яке не має готової відповіді, і тому потрібно вивчення, дослідження, щоб знайти цю відповідь» [8, с. 372].

Тобто, зазвичай проблеми постають перед людиною об’єктивно: виникає

якась нова задача, яку неможливо вирішити відомими (старими) методами, і тоді вступає в дію наукова думка. У процесі навчання проблема перед учнем ставляться спеціально учителем. Натомість навчальна проблема є моделлю практичної життєвої проблеми, вона сконструйована учням відповідно до законів моделювання. В ній повинні бути відтворенні суттєві зв'язки і відносини об'єкта вивчення при абстрагуванні від несуттєвих або, навпаки, з наявністю ряду несуттєвих моментів, від яких учень повинен зуміти відволіктись та виділити суттєві моменти. Як бачимо, змінюється тільки навчальна мета при вирішенні тієї ж проблеми.

Розкриваючи сутність теми дослідження необхідним є проаналізувати тлумачення поняття «проблемного навчання».

У словнику базових понять з курсу «Педагогіка» проблемне навчання визначається як організація послідовності проблемних ситуацій та управління процесом самостійного вирішення учнями навчальних завдань [63].

Поширеним вивчення даної проблеми розпочинається з 60-х рр. Так, до прикладу, психологи С. Рубінштейн та Т. Кудрявцев, розвивали положення про те, що розумовий розвиток характеризується не тільки обсягом і якістю засвоєних знань, а й структурою розумових процесів, системою логічних операцій та розумових дій. О. Матюшків, акцентував увагу на тому, що суттєве значення у розвитку теорії проблемного навчання мало положення про роль проблемної ситуації в мисленні та навчанні. І. Лернер, вважав, що проблемне навчання – це навчання, при якому учні систематично включається в процес вирішення завдань, побудованих на утриманні програмного матеріалу [11; 44; 58].

На думку В. Павленко, проблемне навчання спрямоване на розвиток творчої діяльності та стимулює формування творчого мислення учнів. Його компоненти мають на меті помістити учня в роль першовідкривача, дослідника проблем. В основі цього підходу лежить особистісно-діяльнісний підхід до організації навчального процесу [49].

Дещо інше тлумачення представлено у наукових роботах Н. Гергун, на

думку автора проблемне навчання полягає у створенні перед учнями проблемних ситуацій, усвідомленні, сприйнятті та розв'язанні цих ситуацій у процесі спільної діяльності учнів та вчителя. У процесі такого навчання вчитель створює проблемну ситуацію в той же час учні аналізують її, усвідомлюючи невідоме для себе, шукаючи способи вирішення проблеми [13, с. 16].

Форма подання проблемних ситуацій дещо схожа з тою, що застосовується у традиційному навчанні: це завдання та запитання. Разом з тим у традиційному навчанні проблемну ситуацію застосовують для закріплення нового матеріала і набуття навичок, то в проблемному навчанні вони служать передумовою для пізнання. У такому випадку одне і теж завдання може бути проблемним в залежності від рівня розвитку учнів.

Дослідниця М. Швардак, у своїх напрацюваннях акцентує увагу на тому, що завдання стає проблемним, якщо воно носить пізнавальний, а не закріплюючий характер [79, с. 126]. На думку, Л. Виготського, проблемна ситуація може знаходитись в зоні найближчого розвитку, коли учень може вирішити її тільки на межі своїх можливостей, при максимальній активації свого інтелектуального творчого та мотиваційного потенціалу [55, с. 91].

Існує чимало тлумачень проблемної ситуації, так С. Снаповська вважає, що «це така ситуація, при якій суб'єкт хоче розв'язати складні для себе задачі, але йому не вистачає відповідної інформації (знань) і він самостійно повинен її знайти» [64].

Під час уроку з використанням проблемної ситуації учитель допомагає учням, організовуючи їх роботу та надаючи необхідну для розв'язання проблеми інформацію.

Отже, головним елементом проблемної ситуації є невідоме, те що учні повинні знайти, правильно виконавши завдання. Існує декілька компонентів проблемної ситуації:

– необхідність виконання такої дії, в процесі якої виникає пізнавальна потреба у новому;

– невідоме, яке необхідно знайти та розкрити у проблемній ситуації, що

виникла;

– можливості учнів у виконанні поставленого завдання, в аналізі умов, відкритті нового [40, с. 15].

У цьому контексті необхідно враховувати різновиди проблемної ситуації:

– проблемно-інформаційні. Вони засновані на різному ступені інформованості співрозмовника, коли один співрозмовник щось знає, а інший хоче знати;

– проблемно-спонукальні, коли один спонукає до діяльності іншого;

– проблемно-оцінюючі, коли співрозмовника спонукають до висловлення свого ставлення, своєї позиції.

Серед типів проблемних ситуацій в педагогіці виокремлюють:

– усвідомлення учнями недостатності попередніх знань для пояснення нового факту;

– зіткнення учнів з необхідністю використання раніше засвоєних знань у нових практичних умовах;

– суперечність між теоретично-можливим шляхом вирішення завдання та практичною нездійсненністю обраного способу;

– суперечність між практичною досягнутим результатом виконання навчального завдання та відсутністю в учнів знань для його теоретичного обґрунтування [1, с. 48]. Між тим вчитель повинен враховувати типові помилки учні у процесі створення проблемних ситуацій, щоб знання учнів ставали більш усвідомленими, міцними та сприяли подоланню неправильних уявлень, навчили робити самостійні висновки та узагальнення.

На думку Ю. Полішко, під час проблемної ситуації учні можуть розвивати самонавчання. Автор наголошує, що серед переваг проблемного навчання слід відокремити функцію активізації пізнавальної діяльності [53].

Науковці мають різні підходи до визначення поняття «проблемна ситуація». Однак загалом більшість з них сходиться на тому, що це особливий стан або обставина, яка виникає через суперечності, невизначеність або

труднощі, що потребують вирішення. Проблемна ситуація характеризується наявністю проблеми, що вимагає аналізу, пошуку шляхів для подолання перешкод чи досягнення мети.

Виходячи з вище сказаного, зазначимо, що деякі вчені підкреслюють роль суб'єктивного сприйняття проблеми особою, яка потрапила в цю ситуацію, та її готовність до пошуку рішення. Інші дослідники зосереджуються на зовнішніх обставинах, що створюють конфлікти чи невідповідність між поточним станом і бажаним результатом.

Таким чином, проблемна ситуація – це комплексне явище, що виникає внаслідок суперечностей або складностей у процесі діяльності, що вимагає вирішення через активні роздуми, аналіз і ухвалення рішень.

У площині психолого-педагогічних досліджень поняття «самостійність» визначається як важлива складова передумова повноцінного освоєння знань, умінь і навичок. В цілому раціонально виконана самостійна діяльність розвиває уяву та увагу школярів, формує навички свідомого мислення, запобігає формалізму в засвоєнні знань і розвиває самостійність як рису характеру. Це визначає обов'язковість і різноманітність самостійних робіт [20; 21; 46].

Учений С. Гончаренко в «Українському педагогічному словнику» пояснює термін «самостійність» як одну з ознак особистості, яка характеризується двома факторами: по-перше, сукупністю знань, умінь і навичок, якими володіє особистість, по-друге, здатністю особистості до процесу діяльності, її результатів і умов здійснення, зв'язками з іншими людьми, що складаються у процесі діяльності [15, с. 307].

Згідно з визначенням у «Педагогічному словнику», самостійність розглядається як узагальнена якість особистості, що виявляється в ініціативності, критичності, адекватній самооцінці і почутті особистої відповідальності за свою діяльність і поведінку [50, с. 251].

Психологи Л. Виготський, В. Давидов, А. Запорожець, А. Петровський, П. Підкасистий, Н. Піменова, С. Рубінштейн, Д. Ельконін та інші пов'язують

самостійність з активністю, яка формується та проявляється в діяльності, під впливом мотиваційного компоненту на характер діяльності дітей.

Радянський психолог Л. Виготський вважає, що здатність самостійно розв'язувати різні задачі є показником засвоєних знань та вмінь. Необхідність навчати школяра новим знанням вимагає співпраця учня та вчителя, і це вчений вважає важливою умовою розвитку самостійності учнів [55, с. 35].

Проведений аналіз свідчить, багато авторів пропонують розвивати самостійність у певному виді діяльності: Г. Коробкіна вважає, що ефективним видом діяльності для розвитку самостійності є побутова праця [33, с. 212]; Л. Вяткін пропонує розвивати самостійність в конструктивно-ігровій діяльності [12, с. 98]; А. Тран вивчала самостійну художню діяльність, яка виникає з ініціативи самої дитини [71].

У своїх дослідженнях В. Буряк, розглядає дитячу самостійність як здатність дитини діяти без допомоги дорослої людини. Дитина стає самостійною, коли вона засвоює певний зміст та засоби дії. Але ще до того, як дитина засвоює зміст та засоби дії, вона починає проявляти ініціативу у взаємодії з дорослою людиною, яка її навчає. Дитина є самостійною в предметно-маніпулятивній, ігровій, навчальній співпраці у тій мірі, в якій він є здатним ініціативно залучати дорослу людину до взаємодії [7, с. 20].

Хочеться підкреслити думку, що пролунала у Л. Вяткін про те, що самостійність – це не лише відсутність допомоги вчителя, але й здатність оригінально, по-своєму розв'язати задачу. І така самостійність розивається за умов свободи вибору, свободи дій [12, с. 31].

Тлумачення М. Савчина щодо «самостійності» має особливий характер, описується як риса особистості, вольова якість, що проявляється в здатності осмисленно напрямляти свою справу, поведінку у відповідності з власними поглядами й переконаннями, осилюючи бар'єри у напрямку до поставленої мети [58, с. 16].

Як зазначає Н. Кордунова, під самостійністю учня розуміється певна критичність його думок, тобто здатність висловлювати власну думку незалежно

від суджень інших. Очевидно, що характеристики когнітивної незалежності, визначені тут, знаходяться на найвищому рівні, досягнутому переважно учнями старшого шкільного віку. Пізнавальна самостійність має тісний зв'язок з широкими факторами навчально-виховного процесу, тому її взаємозв'язки багатоманітні [32].

Водночас, на думку психолога Л. Король поняття «самостійність» є ознакою і умовою, тобто здатністю діяти без сторонньої допомоги чи керівництва, уміння діяти самостійно. З наведеного вище пояснення значення слова «самостійність» бачимо, що воно належить до сфери особистої волі. Вона характеризує людину (школяра) насамперед з точки зору наявності або відсутності вольового зусилля в поведінці [35].

Питання самостійності є однією з ключових тем в освітньому процесі, що відображає всі етапи розвитку школи. Як зазначав свого часу К. Ушинський, важливо пам'ятати, що передача знань учневі не обмежується лише інформуванням про факти, але також включає розвиток у нього бажання і здатності самостійно, без допомоги вчителя, здобувати нові знання.

Слід відмітити думку М. Фіцули з приводу самостійності. Науковець у своїх дослідженнях описує самостійність як роботу як активну і творчу форму, яка є системою організації педагогічних умов, що забезпечує управління навчальною діяльністю учнів у відсутності вчителя і без його безпосередньої участі [74, с. 78].

На думку Л. Журавльової та Л. Сергеєвої, самостійність – це важливий метод навчання, що передбачає індивідуальну активність самих учнів при закріпленні отриманих знань, навичок, умінь під час підготовки до занять [21, с. 121].

Науковець С. Максимюк [43], опираючись на концепцію В. Сухомлинського [68], трактує самостійність як специфічний вид діяльності. У свою чергу, науковці підкреслюють, що будь-яка активна діяльність учнів, організована вчителем, має на меті досягнення визначених навчальних цілей у чітко визначений час [27]. З позиції А. Кузьмінського, на цьому етапі

самостійність виступає як цілеспрямована, внутрішньо мотивована діяльність, що формується самим суб'єктом через виконання певних дій, а також коригується в процесі і на підставі результатів цієї діяльності [25].

Синтезуючи погляди дослідників, які аналізували сутність поняття «самостійність», можна констатувати, що цей феномен є комплексним і багатогранним, оскільки включає в себе не лише здатність учня виконувати завдання без безпосередньої допомоги вчителя, а й розвиток внутрішньої мотивації, самоконтролю та рефлексії. За словами багатьох науковців, самостійність є не лише результатом навчальної діяльності, але й важливим фактором розвитку особистості, оскільки вона сприяє формуванню таких ключових якостей, як ініціативність, відповідальність і креативність. Крім того, цей процес передбачає активну участь учня в конструктивному освоєнні знань, де він виступає не лише як сприймач, але й як активний творець власного навчального досвіду.

Проблемне навчання є одним із найефективніших методів, що сприяє розвитку пізнавальної активності учнів, формуванню вміння самостійно знаходити рішення, а також розвитку критичного мислення. У психолого-педагогічній літературі визначено, що проблемне навчання передбачає створення таких навчальних ситуацій, які ставлять перед учнями завдання, що вимагають активного розв'язання, виходячи за межі простого засвоєння готових знань. Воно сприяє глибшому розумінню матеріалу, розвитку творчого підходу до вирішення завдань, а також підвищує рівень мотивації до навчання.

Самостійність учнів початкових класів у наукових дослідженнях розглядається як здатність учнів до виконання завдань без постійної допомоги вчителя, при цьому важливу роль у цьому процесі відіграє поступовий перехід від залежності до незалежності в навчальній діяльності. Розвиток самостійності в молодшому шкільному віці є важливим чинником формування особистості дитини, оскільки сприяє розвитку її внутрішньої мотивації, самоконтролю та здатності до прийняття рішень. Важливим аспектом є створення таких умов для

навчання, які дозволяють дітям набувати досвіду самостійної діяльності, але при цьому мають певну підтримку з боку вчителя.

У цьому контексті необхідно зазначити, що проблемне навчання і самостійність учнів взаємопов'язані. Використання проблемних завдань стимулює учнів до активної самостійної роботи, що в свою чергу сприяє розвитку їхніх пізнавальних здібностей і самостійності. Через проблемне навчання діти вчаться працювати з інформацією, аналізувати її, формулювати власні висновки, що є основою розвитку самостійної діяльності в навчанні. Проведене дослідження вказує на важливість вчителя початкових класів як організатора навчального процесу, який створює умови для розвитку самостійності. Він має використовувати різноманітні методи і прийоми, такі як надання можливості вибору, постановка відкритих завдань, організація дослідницької діяльності, щоб сприяти розвитку самостійності учнів. Важливо, щоб вчитель поєднував контроль і підтримку, що дає змогу дітям досягати високих результатів у самостійному навчанні.

Формування самостійності та використання проблемного навчання базується на глибоких психологічних і педагогічних засадах. Вони вимагають врахування індивідуальних особливостей учнів, їхніх пізнавальних здібностей, рівня розвитку і потреб у навчанні. Успіх процесу залежить від того, як педагог зможе налаштувати навчання, щоб стимулювати самостійну діяльність учнів, водночас забезпечуючи їх підтримкою та керівництвом.

Резюмуємо, у психолого-педагогічній літературі поняття «проблемне навчання» і «самостійність учнів початкових класів» взаємно доповнюють одне одного, сприяючи розвитку пізнавальної активності та самостійності молодших школярів. Вони є основними інструментами для формування у дітей здатності до самостійної роботи та розв'язання проблем, що є необхідним для їх подальшого навчання і розвитку.

Проблемне навчання, орієнтуючи учнів на активне розв'язання завдань, сприяє розвитку їхніх когнітивних здібностей і готує ґрунт для формування навичок самостійної роботи. Воно стимулює учнів до самостійного пошуку

рішень, аналізу і синтезу інформації, що, в свою чергу, підтримує їхню здатність до самостійної діяльності.

Таким чином, проблемне навчання та самостійність є необхідними компонентами навчального процесу в початковій школі, які не лише сприяють розвитку пізнавальної активності учнів, але й забезпечують їх здатність до самостійної, відповідальної та ініціативної діяльності, що є основою для подальшого навчання та успішного розвитку.

1.2. Особливості формування самостійності в молодшому шкільному віці

Проблема розвитку самостійності в учнів початкової школи є наслідком нових соціально-політичних викликів, які проявляються в усіх сферах суспільного життя. Нова українська школа (НУШ), орієнтована на модернізацію освітнього процесу в умовах глобалізаційних змін, передбачає, зокрема, формування особистості молодшого школяра на основі універсальних цінностей (морально-етичних, соціальних і політичних), серед яких особливу увагу приділено розвитку самостійності.

Формування самостійності в молодшому шкільному віці є важливим і складним процесом, який визначає не лише успішність навчання, а й загальний розвиток особистості дитини. Відомо, що цей період є основним для становлення основних когнітивних, емоційних і соціальних навичок, що дозволяють учням ефективно взаємодіяти з навколишнім світом. Зокрема, самостійність на цьому етапі не обмежується лише здатністю до виконання завдань без допомоги дорослих, а включає також розвиток критичного мислення, вміння планувати власну діяльність та оцінювати результати.

З психологічної точки зору, самостійність у молодших школярів формується на основі розвитку їхньої внутрішньої мотивації та здатності до самоорганізації. У цьому контексті важливою є роль дорослого (вчителя чи

батьків), який, з одного боку, забезпечує необхідну підтримку, а з іншого – стимулює учнів до самостійних досягнень. Отже, процес формування самостійності охоплює як зовнішні, так і внутрішні чинники, які взаємно впливають один на одного.

Згідно з думкою науковців (Г. Бєлєнької, С. Васильєвої, Н. Гавриш. В. Маршицької, В. Рагозіної, О. Рейпольської), передумови для розвитку самостійності формуються в ранньому віці, однак лише з початком дошкільного періоду ця здатність набуває більш чіткої і системної структури. Саме в цей час самостійність стає доступною для аналізу як важлива особистісна якість, а не просто як випадкова або нерегулярна характеристика поведінки дитини. Тобто, в процесі розвитку дитини на етапі дошкільного віку самостійність перестає бути лише елементом спонтанної поведінки та починає виступати як стійка особистісна риса, що визначає здатність до автономних дій, прийняття рішень та відповідальності за власні вчинки. Цей період є ключовим для формування самостійності як важливого складника особистісного розвитку, що здійснюється на основі взаємодії внутрішніх психічних процесів та зовнішніх соціальних умов [9].

Психологічний і особистісний розвиток дітей молодшого шкільного віку визначається ситуацією соціального розвитку – особливостями навчання в початковій школі. Вступ до школи й включення в навчальну діяльність зміцнює соціальний статус дитини, розширює коло її соціальних контактів, сприяє формуванню навичок самостійності.

Вітчизняні психологи О. Кононко [28] та С. Ладивір [39] наголошують на тому, що самостійність дитини може бути визнана сформованою (в межах її вікових можливостей) лише в тому випадку, якщо її активність проявляється не тільки у певних ситуаціях, а й демонструє стабільність у різних видах діяльності. Крім того, важливо, щоб ця активність залишалася стійкою навіть за умов змін у настрої або оточенні. Тобто, самостійність не є одноразовим або ситуативним проявом, а являє собою якість особистості, яка стабільно виявляється в різних обставинах і сферах діяльності. Така стабільність є

ключовим показником самостійності, що дозволяє дитині діяти автономно і відповідально, проявляючи ініціативу в різних аспектах її життя.

Під самостійністю молодших школярів розуміється здатність ставити перед собою різні завдання і виконувати їх без сторонньої підтримки і заохочення [22]. Це пов’язано головним чином з тим, що дитині необхідно виконувати дії, керуючись власними свідомими мотиваціями.

Особливості розвитку самостійності в молодшому шкільному віці становлять значущий аспект педагогічної науки, оскільки цей етап є періодом інтенсивного формування основних пізнавальних, емоційних і соціальних умінь. На цьому етапі відбувається формування базових умінь і здатностей, які сприяють становленню самостійної особистості. Однією з основних характеристик цього віку є прагнення дітей до самостійних дій, хоча рівень їх самостійності ще обмежений і потребує значної підтримки з боку дорослих.

Перш за все, важливо зазначити, що самостійність у молодших школярів проявляється через здатність до організації власної діяльності на уроках та повсякденному житті, що включає планування, виконання завдань, а також оцінку своїх результатів. Водночас, у цей період формується готовність до пошуку нестандартних рішень, що сприяє розвитку креативного та критичного мислення.

Особливо важливим є розуміння того, що самостійність учнів на цьому етапі навчання не означає повну автономію, а скоріше є результатом правильного балансу між допомогою з боку дорослого (вчителя, батьків) та можливістю для дітей приймати власні рішення.

Вивчаючи проблему розвитку самостійності учнів, було встановлено, що одним із найголовніших завдань, що постають перед шкільною освітою, є виховання у школярів прагнення до самовдосконалення, здатності застосовувати нові знання на практиці, а також вміння самостійно мислити і здобувати знання. У своїх дослідженнях вчені зазначають, що видатний психолог радянської епохи Д. Ельконін підкреслює: «Позиція школяра не просто позиція учня, який відвідує

школу і чітко виконує завдання вчителя і домашні завдання, а позиція людини, яка вдосконалює саму себе» [37, с. 49].

Рівень знань учнів початкових класів та їхня здатність ефективно використовувати ці знання на практиці в значній мірі обумовлені ступенем розвитку навичок самостійної роботи. У процесі розвитку молодший школяр повинен орієнтувати свої інтелектуальні якості не лише на засвоєння конкретного навчального матеріалу, визначеного програмою загальноосвітньої школи та підручниками, а й на освоєння методів навчання.

Важливо, щоб учень активно шукав шляхи, які сприятимуть вдосконаленню самого процесу навчання в цілому. Тобто, розвиваючись, він має прагнути до формування навичок самостійного пошуку та аналізу методів, які допоможуть покращити результативність навчання.

Самостійний учень завжди демонструє цілеспрямованість та докладає зусиль для точного виконання завдань, поставлених учителем [21]. Одним із важливих індикаторів самостійності молодшого школяра є ступінь прояву його творчої ініціативи. Чим більш самостійною є дитина, тим меншою мірою вона обмежується роллю виконавця чужих ідей.

Як зазначає В. Буряк, самостійні школярі здебільшого досить вимогливі як до себе, так і до навколишніх. Внаслідок цього вони володіють умінням об’єктивно оцінити достоїнства й вади незалежно від того, чию саме роботу аналізують. Недостатньо самостійні учні завищують оцінки результату своєї праці (занижуючи при цьому оцінки інших) або виявляють невміння сформулювати власне оцінне судження, повністю покладаючись на думку дорослого [4, с. 23].

Важливим аспектом у теорії розвитку самостійності учнів стали дослідження науковців (С. Дубяги, О. Ігнатової, О. Пометун, Л. Пироженко) у яких було визначено основні види самостійності школярів: організаційно-технічну самостійність, самостійність у практичній діяльності та самостійність у процесі пізнавальної діяльності. На думку дослідників, самостійність є однією з ключових умов всебічного розвитку особистості учня. Самостійність

особистості характеризується двома основними аспектами: по-перше, наявністю знань, умінь та навичок, а по-друге, ставленням до процесу діяльності, оцінкою результатів і умов її виконання, а також міжособистісними зв’язками, які виникають під час виконання цієї діяльності [19; 23; 54].

Самостійність є, насамперед, свідомим мотивуванням дій учнів, їх обґрунтуванням, здатністю уникати зовнішніх впливів, а також прагненням і можливістю діяти відповідно до власних переконань. Вона проявляється нерівномірно і специфічно в різних видах діяльності молодших школярів. Так, хоча побутова, практична та пізнавальна форми самостійності мають певну спільність, вони виявляються по-різному в кожному з видів діяльності. Найвищий рівень самостійності, в її загальному розумінні, передбачає не лише відтворення зразка розумових чи фізичних дій, а й внесення суб’єктом свого особистого нового розуміння, створення індивідуального способу мислення та діяльності.

Згідно з проведеним аналізом психолого-педагогічної літератури та вивченням особливостей формування самостійності в молодшому шкільному віці, самостійність розглядається як важлива риса особистості, яка виявляється в учнів через здатність і потребу здобувати нові знання з різних джерел, узагальнювати їх для розкриття суті нових понять, оволодівати методами пізнавальної діяльності, удосконалювати їх та творчо застосовувати для вирішення виниклих проблем.

На наш погляд, невід’ємною умовою розвитку самостійності учнів початкових класів є активне використання групової діяльності як під час уроків, так і в позакласній роботі.

У психолого-педагогічній літературі існує три ступені самостійності:

– імітуючо-пасивний;

– активно-пошуковий;

– інтенсивно-творчий [32].

Згідно з визначеними критеріями, можна виділити три рівні розвитку самостійності: низький, середній і високий.

Зокрема, перший рівень – низький – є необхідним етапом у процесі становлення особистості. На цьому етапі учень потребує зовнішньої мотивації та підтримки з боку вчителя. До цієї групи належать молодші школярі, у яких існують прояви незалежності, творчої ініціативи та критичності характеризуються найнижчим рівнем розвитку. Такі учні не вміють працювати без допомоги й керівництва дорослих, вони є невпевненими в собі та задовольняються лише виконанням завдань, що визначаються вчителем. Ці діти звикли до шаблонних рішень і прагнуть отримати готові зразки для орієнтації, віддаючи перевагу завданням з чітко прописаним планом виконання. Вони потребують опіки та керівництва, що свідчить про їх етап навчання, який полягає в наслідуванні.

Другий рівень – середній – характеризується тим, що учень початкових класів здатний застосовувати знання в знайомих ситуаціях. До цієї групи належать учні, у яких прояви незалежності, творчої ініціативи та критичності є більш стійкими, порівняно з попередньою групою. Ці школярі можуть демонструвати оптимізм, завзятість, ініціативність, або, навпаки, проявляти байдужість, а також прагнути до керівництва з боку дорослих. Спочатку вони зазвичай впевнені в своєму успіху, але при зустрічі з певними труднощами можуть здаватися або відступати від поставленого завдання. Як правило, це творчі учні, які більш критичні, ніж самокритичні. Вони не уникають допомоги з боку вчителя і здатні вільно використовувати свої знання у стандартних ситуаціях.

Мету ставить вчитель, але задачу розв’язує вже сам учень беручи на себе відповідальність. Під час виконання типових вправ учень вже може частково відтворювати матеріал і переказати його своїми словами. Проте навички міжпредметного узагальнення та систематизації інформації ще не розвинені в повному обсязі. Для цього рівня самостійності властивий один стійкий мотив, який може включати бажання пізнати нове, відчуття відповідальності тощо.

На високому рівні розвитку (інтенсивно-творчому) учень ефективно застосовує здобуті знання в нових, нестандартних ситуаціях. Цей рівень

характеризує учнів, діяльність яких відзначається найвищим ступенем розвитку основних характеристик самостійності. Зазвичай, такі учні здатні обґрунтовано відстоювати свої погляди, підтверджуючи їх результатами власної праці, а також вдаються до раціональних пошукових дій. Допомога з боку дорослих для них необхідна лише в разі крайньої потреби. Ці школярі проявляють ініціативність, завжди доводять розпочате до кінця і оптимістично ставляться до труднощів. Вони виявляють здатність прикладати максимальні зусилля для досягнення своїх цілей.

Впевненість у власному успіху є характерною рисою таких учнів. Вони здатні застосовувати свої знання не тільки в стандартних умовах, але й у нових, нестандартних ситуаціях, що вказує на високий рівень розвитку інтенсивно-творчого мислення. При цьому спостерігається системність знань, а також здатність встановлювати міжпредметні зв’язки. Окрім того, такі учні володіють високим рівнем прогнозування власної діяльності, здатні самостійно ставити цілі, формулювати проблеми та планувати етапи їх вирішення. Вони також проявляють оригінальність мислення, активно використовують самоконтроль, а також висувають високі вимоги до результатів своєї діяльності та роботи своїх однокласників [35].

Безумовно, розвиток самостійності дитини в шкільному віці знаходиться під значним впливом батьків. Виховання самостійності починається саме в родині, де закладаються основи незалежності та відповідальності. Батьки, у свою чергу, виступають першими моделями для наслідування, адже їхня поведінка, ставлення до вирішення проблем та організація повсякденних справ визначають підходи дитини до власної діяльності.

Важливим фактором є також спосіб взаємодії батьків із дитиною. Якщо батьки сприяють розвитку критичного мислення, дають можливість приймати рішення, аналізувати свої вчинки і враховувати наслідки своїх дій, то це позитивно впливає на формування самостійності. До того ж, емоційна підтримка та заохочення до самостійних досягнень сприяють розвитку впевненості в дитині та формуванню її відповідальності за власні вчинки.

Отже, виходячи з вище сказаного, можна зазначити, що батьки відіграють вирішальну роль у розвитку самостійності дитини, створюючи сприятливе середовище для формування особистісної незалежності та здатності до самостійної діяльності.

Для ефективних дій щодо розвитку самостійності в шкільному віці батьки повинні мати значний обсяг знань, а найважливіше – розуміти етапи розвитку самостійності дітей та принципи їх формування, оскільки вони можуть значно впливати на успішність дітей у навчанні та їхній емоційний розвиток. Базуючись на дослідження науковців [22; 23; 32;], виокремимо основні етапи розвитку самостійності учнів початкової школи (рис.1.1):

– початковий етап (1–2 класи);

– етап формування самостійності (2–3 класи);

– етап закріплення та вдосконалення самостійності (4 клас) (додаток А).

Батьки, маючи уявлення про етапи розвитку самостійності в молодшому шкільному віці, можуть створити умови для ефективного розвитку особистості дитини та підтримати її в процесі становлення самостійною.

Для батьків, як і для педагогів, важливо знати принципи формування самостійності у дітей (принцип поступовості, принцип підтримки та допомоги, принцип індивідуалізації, принцип активності та ініціативи, принцип навчання через досвід, принцип навчання через співпрацю), оскільки вони дозволяють забезпечити ефективну підтримку їхнього розвитку (рис.1.2) (додаток Б). Уміння правильно застосовувати ці принципи сприяють розвитку у дітей таких якостей, як відповідальність, ініціативність і самостійність.

Прояв ініціативи є першим компонентом розвитку самостійності. Якщо допомога надається дитині регулярно, то в її діях поступово з’являється другий компонент самостійності – цілеспрямованість [46]. Це виявляється у захопленості справою та бажанні досягти не просто будь-якого результату, а саме того, що є необхідним і важливим. Дитина стає більш терплячою, наполегливою і організованою. Невдача не призводить до відмови від мети, а навпаки, стимулює її подальші зусилля і, за потреби, звернення за допомогою.

Важливо вчасно надати допомогу дитині, оскільки це є важливою умовою розвитку її самостійності. Дитина припинить звертатися за підтримкою, як тільки відчує здатність самостійно справлятися із завданням.

Цілеспрямованість у дітей виявляється через ініціативу, яка може проявлятися в прагненні виконувати різні дорослі справи. З огляду на це, можна зробити висновок, що для підтримки ініціативи дитини в її прагненні до самостійності на початкових етапах необхідна підтримка з боку дорослого. На жаль, батьки не завжди охоче підтримують ці прояви самостійності, оскільки вони сприймаються як обтяжливі або навіть небезпечні. Однак, варто зазначити, що різке припинення або часті спроби перевести увагу дитини на інше, на їхню думку, більш важливі завдання, можуть негативно позначитися на процесі розвитку самостійності. Це, в свою чергу, може призвести до загальмування формування самостійності.

Оволодівши другим компонентом самостійності – цілеспрямованістю у реалізації своїх намірів, дитина все ще залишається залежною від дорослого, а точніше, від його здатності співвіднести результат із правильними стандартами або зразками. Дитина не має достатнього досвіду, щоб самостійно оцінити, чи досягнуті всі бажані результати. Носієм цього знання є дорослий, тому кожну дію, задуману та здійснену дитиною, слід обов’язково оцінити.

Відзначимо, що це є складним процесом. З моментом появи перших ознак самостійності дитина стає надзвичайно чутливою до своїх прав і сильно реагує на оцінку своїх дій. Якщо дорослий занадто різко або некоректно висловлює свою думку про ініціативу дитини, це може призвести до її відмови від подальших спроб і призупинити розвиток самостійності. Тому, навіть якщо задум дитини здається незвичним або не зовсім правильним, важливо спочатку висловити підтримку, похвалити її ініціативу і емоційно підкріпити зусилля. Після цього тактовно пояснити, чому певний результат не був досягнутий. Поступово, в процесі спілкування і взаємодії, дитина засвоїть загальноприйняті поняття та критерії, що сприятимуть її подальшому розвитку.

На думку Г. Коробкіна, елементарним рівнем самостійності можна

вважати відкритий, безпосередній інтерес до нових фактів, до цікавих явищ, які фігурують в інформації, яку одержують учні на уроці [33, с. 213].

Вищим рівнем сформованості самостійності є інтерес до пізнання суттєвих властивостей предметів або явищ, які розкривають їхню глибшу й часто неочевидну внутрішню природу. Цей рівень вимагає від учня активного пошуку та маніпулювання отриманими знаннями. На даному етапі самостійність часто пов'язана з розв'язанням прикладних завдань, де учня цікавить не стільки сам принцип дії, скільки механізм, за допомогою якого цей процес реалізується.

Наступним, більш високим рівнем розвитку самостійності є інтерес учня до вивчення причинно-наслідкових зв'язків, до виявлення закономірностей, а також до аналізу загальних характеристик явищ, що проявляються в різноманітних умовах. Цей рівень тісно пов'язаний із дослідницькою та творчою діяльністю [34].

Основна умова розвитку самостійності М. Монтессорі бачила у наданні свободи дитині [18, С. 43]. Дитина, яка перебуває в умовах жорстких обмежень, не зможе повною мірою реалізувати природну потребу в незалежності та самостійності. З часом ця потреба почне згасати, подібно до того, як атрофується непотрібний орган, що не використовується організмом.

Реалізація розвитку самостійності дитини через надану свободу діяльності можлива в спеціально підготовленому середовищі, яка відповідає її потребам, в якій вона може активно діяти, удосконалювати уміння, вдосконалюючи навички, що сприяють досягненню незалежності та самостійності.

До того ж, підготовлене середовище охоплює не лише спеціально організовану предметно-розвивальну середу, але й соціальне середовище, що включає взаємодію дітей, дорослих та атмосферу, що підтримується їхніми зусиллями. Посередником між предметним світом, світом культури та дитиною є педагог. Його основна роль полягає в створенні умов для реалізації здібностей дитини та її внутрішнього потенціалу. Для цього педагог формує підготовлене середовище, яке дає дитині можливість самовираження та самостійної діяльності, відповідно до її потреб і рівня розвитку.

Одним із важливих досягнень, що здобуваються під час самостійної активної роботи, є здатність практично реалізовувати внутрішню потребу в саморозвитку [46].

Формування самостійності розвивається таким чином: до п’яти-шести років дитина стає готовою виконувати роль старшого в групі, вона активно допомагає молодшим і опікується ними, як раніше їй допомагали і піклувались про неї. Вона стає першим помічником дорослого, здатна працювати з молодшими, виконувати роль учителя і справлятися зі складними завданнями. Це вже новий, вищий рівень самостійності, що включає самосвідомість дитини, здатної надавати допомогу та брати на себе відповідальність. В цей період відбувається розвиток внутрішньої дисципліни дитини, заснованої на повазі до інших людей, і дотриманні соціальних норм. Дитина здатна до самоконтролю, вміє керувати своєю поведінкою, дотримуватися правил ігрової, предметної, трудової діяльності, виконує вимоги дорослих.

Таким чином, у молодшому шкільному віці дитина вже практично безпомилково розуміє, що зробила добре, а що погано, чого треба соромитися, а чого не треба і без нашої оцінки. Така здатність, функція самоконтролю, є завершальним компонентом у розвитку самостійності дітей в предметній діяльності.

Оволодівши навичками самостійного планування, реалізації та контролю за виконанням своїх дій, дитина стає в певному сенсі незалежною від дорослого. Проте, слід зазначити, що це лише перший, хоча й важливий, крок на шляху до більш зрілої самостійності.

Отже, виходячи з вище зазначеного, можна зробити певні висновки, що формування самостійності в молодшому шкільному віці є важливим аспектом розвитку особистості дитини, оскільки цей період є базовим для розвитку пізнавальних, соціальних та емоційних навичок.

У процесі навчання учні початкових класів не лише засвоюють знання, але й здобувають навички, які дозволяють їм діяти незалежно, приймати рішення та нести відповідальність за свої вчинки. Процес формування самостійності є

поступовим і комплексним. Він охоплює не лише навчальну діяльність, але й соціальну, емоційну та когнітивну сферу. Спочатку діти потребують значної допомоги з боку вчителя, проте з часом вони набувають здатності планувати та організовувати свою діяльність, а також ефективно долати труднощі. Вчитель повинен забезпечити умови для розвитку самостійності учнів шляхом використання різноманітних методів навчання, зокрема через організацію проблемних ситуацій, проєктну діяльність, рольові ігри та інші форми активної участі. Батьки, у свою чергу, мають підтримувати прагнення дитини до самостійності, надаючи їй можливість виконувати завдання без постійного нагляду.

Результати дослідження підкреслюють важливість пізнавальної активності учнів молодшого шкільного віку. Формування самостійності учнів відбувається через залучення до розв’язання складних завдань, що надають можливість самостійно знаходити шляхи їх вирішення, тим самим стимулюючи активну розумову діяльність. Проблемні ситуації та творчі завдання сприяють розвитку критичного мислення та здатності приймати самостійні рішення.

Формування самостійності кожного учня повинно базуватися на врахуванні його індивідуальних можливостей та потреб. Урахування рівня розвитку учня дає змогу застосовувати диференційовані методи навчання, що сприяють максимальному розвитку його самостійності.

Для досягнення самостійності важливо, щоб учні мали внутрішній мотив до навчання, що дозволяє їм відчувати відповідальність за свої результати та прагнути до особистісного розвитку.

За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що формування самостійності в молодшому шкільному віці є ключовим етапом у розвитку учня як особистості. Це сприяє не лише ефективному засвоєнню навчального матеріалу, а й розвитку важливих життєвих навичок, які матимуть значення на всіх етапах життя.

1.3. Специфіка проблемного навчання у початковій школі

Сучасна система освіти стикається з необхідністю адаптації до швидко змінюваного світу, в якому знання та навички стають основою не лише діяльності дитини, а й її успішної соціалізації. Початкова школа, як етап, що формує основи для подальшого навчання і розвитку особистості, вимагає впровадження ефективних методів навчання, які сприяють не лише засвоєнню знань, але й розвитку критичного мислення, творчого підходу до розв’язання задач і самостійності учнів.

У цьому контексті проблемне навчання є надзвичайно актуальним, оскільки воно сприяє активізації пізнавальної діяльності дітей, навчаючи їх самостійно знаходити рішення, аналізувати ситуації, розв’язувати нестандартні завдання. Проблемні ситуації дозволяють учням не лише отримувати нові знання, а й застосовувати їх у практичній діяльності, що є важливим аспектом у формуванні у школярів здатності до самостійного навчання.

З огляду на швидкий розвиток технологій та новітніх методів навчання, важливою є здатність учнів адаптуватися до змінюваного середовища і бути готовими до вирішення нових і непередбачених проблем [42]. Тому впровадження методики проблемного навчання в початковій школі є не лише педагогічною необхідністю, а й важливим кроком на шляху до формування компетентних, самостійних особистостей, готових до постійного навчання та розвитку в умовах сучасного світу. Її можна ефективно інтегрувати в навчальний процес на будь-якому предметі та на всіх рівнях освіти.

Однак, саме початкова школа виступає базовим етапом для впровадження проблемного навчання. Згідно з результатами досліджень, проблемне навчання учнів початкових класів сприяє трансформації структури їхніх знань, а також формуванню ключових вмінь і навичок самостійної навчальної діяльності.

Питання проблемного навчання та його специфіки в контексті впровадження в освітній процес початкової школи залишаються одними з найактуальніших тем для наукових досліджень, як вітчизняних, так і зарубіжних

дослідників і педагогів-практиків [6; 30; 75].

У педагогічній науці існують різні теоретичні підходи до трактування функціонування проблемної ситуації в межах уроку, а також до визначення її безпосереднього впливу на пізнавальну активність учнів та їх психологічний стан, зокрема, через зміну рівня мотивації та емоційного налаштування до навчання (Дж. Брунер, І. Ільницька, Г. Костюк, А. Фурман, Л. Фрідман). Усі ці дослідження демонструють різноманітність підходів, але єдине твердження, яке об’єднує науковців, полягає в тому, що центральним елементом проблемного навчання є саме використання проблемних ситуацій, які стимулюють учнів до активної пізнавальної діяльності, сприяють розвитку критичного мислення і творчих здібностей.

З позиції О. Горошковенко, О. Жовнич, Т. Коваль, створення проблемної ситуації – найвідповідальніший етап у проблемному навчанні, що полягає в пошуковій діяльності учнів, яка починається з постановки питань (створення проблемної ситуації), продовжуючись у розв’язанні проблемних завдань, у проблемному викладі знань учителем, у різноманітній самостійній роботі учнів [16, С. 90–91]. Цей тип навчання вимагає не лише відповідного рівня підготовленості учня, але й розвитку його вміння самостійно аналізувати, ставити запитання та шукати шляхи розв’язання складних задач.

Важливим аспектом є також зацікавленість учня в пошуку нових, невідомих результатів, що стимулює його пізнавальну активність, сприяє глибшому осмисленню навчального матеріалу і розвитку критичного мислення. Такий підхід передбачає активну роль учня у навчальному процесі, де він не лише сприймає готові знання, а й самостійно долає пізнавальні труднощі, відкриваючи нові горизонти для себе.

Суттєву роль у розвитку теорії проблемного навчання відіграла концепція американського психолога Дж. Брунера, яка стала однією з основ для розробки сучасних підходів до організації навчання. В її основі лежать ідеї про важливість структурування навчального матеріалу та акцент на домінуючій ролі інтуїтивного мислення в процесі засвоєння нових знань. У своїх напрацюваннях

Дж. Брунер підкреслював, що навчання не повинно бути лише механічним засвоєнням фактів, а повинно включати активну пізнавальну діяльність, що сприяє глибшому розумінню та осмисленню матеріалу [6].

Особливу увагу Дж. Брунер приділяв кільком ключовим аспектам, які є важливими для розвитку теорії проблемного навчання. По-перше, він наголошував на значенні структури знань в організації навчального процесу, зазначаючи, що інформація повинна подаватися учням у вигляді системи зв'язків і відносин, що дозволяє їм глибше зрозуміти предмет. По-друге, Брунер акцентував на готовності учня вчитися як важливому чиннику, що визначає ефективність навчання. Він вважав, що мотивація до навчання повинна бути стимульована через активну участь учня в процесі пізнання, що дозволяє йому розвивати власні когнітивні здібності.

Крім того, значну увагу Дж. Брунер приділяв інтуїтивному мисленню, яке, на його думку, є основою розвитку розумової діяльності. Він вважав, що інтуїтивне мислення дозволяє учням не тільки усвідомлювати нові знання, а й активно застосовувати їх у практичних ситуаціях, що є важливою складовою проблемного навчання. Крім того, Брунер наголошував на важливості мотивації навчання в сучасному суспільстві, вважаючи, що навчальний процес має бути орієнтований на розвиток самостійного та критичного мислення учнів, що є необхідною умовою для їхньої адаптації до швидко змінюваного світу [6].

Польський педагог В. Оконь [48] здійснив дослідження умов виникнення проблемних ситуацій в освітньому процесі на прикладі різних навчальних предметів, аналізуючи їх вплив на навчальний процес. Разом із Ч. Купісевичем він виявив важливі переваги використання методу вирішення проблем як основного способу навчання, який сприяє розвитку розумових здібностей учнів. Зокрема, дослідники підкреслили, що такі ситуації стимулюють активну пізнавальну діяльність учнів, сприяють формуванню критичного мислення, а також розвитку аналітичних і творчих навичок, які є необхідними для успішної адаптації в сучасному світі, що постійно змінюється. Вони довели, що навчання, орієнтоване на вирішення проблем, забезпечує глибоке засвоєння знань, а також

сприяє формуванню самостійності в навчанні та відповідальності за власні результати.

Польські педагоги розглядали проблемне навчання переважно як один із методичних підходів у навчальному процесі, акцентуючи увагу на його здатності стимулювати пізнавальну активність учнів. Цей підхід вважався інструментом, що сприяє розвитку критичного та творчого мислення, однак не отримував такого широкого визнання як основна парадигма освітнього процесу. Водночас, педагоги зазначали, що застосування проблемних ситуацій на уроках забезпечує значний потенціал для активного залучення учнів до самостійного пошуку рішень та засвоєння знань через розв'язання реальних чи умовних завдань.

Зокрема, В. Оконь [48] підкреслював, що основою гармонійного розвитку особистості є синтез інтелектуально-пізнавальної, емоційної та практичної діяльності. Він також зазначав, що в процесі навчання та індивідуального пізнання часто недооцінюються такі важливі якості особистості, як інтуїція, спонтанність, уява та творчі здібності, які є суттєвими для пошуку людиною власної сутності та індивідуальності. Ця думка повністю збігається з точкою зору американського психолога Дж. Брунера, який також наголошував на важливості цих факторів для розвитку особистості та пізнавальної активності учнів [6].

Важливе значення для формування теорії проблемного навчання мали наукові праці вітчизняних та зарубіжних психологів, зокрема таких як Л. Виготського, Ж. Піаже та Б. Скіннера, які розвинули концепцію розумового розвитку. Вони підкреслили, що інтелектуальний розвиток учнів не можна оцінювати лише за обсягом та якістю засвоєних знань; значну роль у цьому процесі відіграє структура розумових процесів, організація логічних операцій та системи когнітивних дій. Ці дослідження стали основою для глибшого розуміння важливості структурних змін у розумовій діяльності учнів, що є основою для ефективного застосування проблемного навчання в освітньому процесі.

У 70–80-х роках XX століття широкого поширення набула концепція проблемного навчання, запропонована англійським психологом Е. де Боно. Він зосередився на важливості розвитку різних рівнів мислення, виділяючи шість

ключових етапів, які включають як критичне, так і креативне мислення. Ця концепція мала значний вплив на методику навчання, оскільки підкреслювала важливість структурованого підходу до розв'язання проблем та стимулювання розумової активності учнів через багатогранне використання різних типів мислення.

Саме зіткнення з інтелектуальною проблемою, неможливістю вирішити завдання за допомогою наявних знань і способів дії викликає в учня потребу в здобутті нового знання. Ця потреба і є основною складовою проблемної ситуації. Проте, стикаючись із труднощами, учні можуть не відчувати необхідності в нових знаннях. Це трапляється, коли поставлене завдання не відповідає їхнім віковим та інтелектуальним можливостям. Ступінь труднощів завдання повинно бути таким, щоб за допомогою наявних знань і способів дії школярі не могли його виконати відразу, однак цих знань було б достатньо для самостійного розуміння змісту та умов виконання завдання. Тільки таке завдання сприятиме формуванню пізнавального інтересу та активності учня [2; 13].

Проблемна ситуація на уроці в початковій школі є важливим інструментом для активізації пізнавальної діяльності учнів і розвитку їх критичного мислення. Така ситуація створює умови для того, щоб учні ставали активними учасниками навчального процесу, самостійно аналізуючи, обмірковуючи та шукаючи можливі рішення. Це може бути конкретне завдання або ситуація, що ставить під сумнів отримані знання, спричиняє розбіжність між новою інформацією та тим, що учні вже знають, або викликає незрозумілість у вирішенні певного питання.

Завдяки проблемним ситуаціям учні не лише отримують можливість застосовувати на практиці свої знання, а й навчаються розв'язувати складні завдання, розвивають вміння працювати в команді, виявляти ініціативу та креативність у пошуку рішень. У цьому процесі важливою є роль вчителя, який, ставлячи проблему, має спрямовувати учнів на роздуми, запитання та пошук правильного рішення, однак не даючи готових відповідей, що дозволяє дітям розвивати свої когнітивні здібності.

Проблемна ситуація допомагає зробити навчання більш інтерактивним,

залучаючи учнів до активної діяльності, що підвищує їх мотивацію, сприяє глибшому засвоєнню матеріалу і формуванню важливих умінь для майбутнього.

Проблемна ситуація повинна створюватись з урахуванням реальних, важливих для учнів суперечностей. Тільки в цьому випадку вона є для учнів потужним джерелом пізнавальної активності та мотивації, інтенсифікує їхнє мислення, скеровує на пошук нового та невідомого. Дотримання цього положення є важливим та принциповим для ефективної реалізації проблемного навчання [2, с. 48].

Над проблемною ситуацією вчитель разом з школярами працюють за таким алгоритмом:

– створення проблемної ситуації;

– збирання й аналіз даних, необхідних для вирішення проблеми;

– актуалізація життєвого досвіду;

– висловлення гіпотез;

– формулювання висновків [81].

Серед переваг даної технології можемо виділити те, що реалізація проблемного навчання:

– дозволяє досягти більш глибокого розуміння матеріалу та його свідомого засвоєння;

– викликає пізнавальну потребу в новому знанні;

– формує комунікативні та творчі здібності;

– розвиває самостійність, активність, колективізм;

– продукує всебічно розвинену особистість, здатну вирішувати в майбутньому складні життєві та професійні проблеми.

Попри численні переваги проблемного навчання, цей підхід не є універсальним вирішенням всіх навчальних проблем, оскільки він має свої обмеження і потребує врахування індивідуальних особливостей учнів та специфіки навчального матеріалу. Як і будь-яка педагогічна технологія, проблемне навчання при застосуванні має і свої недоліки. Серед них такі:

– технологія вимагає більших часових затрат на уроці та зусиль з боку вчителя (за американськими дослідженнями – більша втрата часу на уроці, порівняно з традиційним навчанням на 20 %, а при підготовці вчитель витрачає більше часу на 30 %);

– проблемне навчання не завжди можна застосовувати через складність навчального матеріалу та через непідготовленість суб'єктів освітнього процесу;

– складно поставити школяра в позицію відкривача нових знань [2; 26].

Однак, незважаючи на наявні труднощі, значимість цієї педагогічної технології не викликає сумнівів, оскільки її потенціал у розвитку інтелектуальних та творчих здібностей учнів є надзвичайно великим. Порівняно з традиційними методами, проблемне навчання сприяє більш глибокому засвоєнню знань, розвитку критичного мислення та формуванню самостійності учнів [19]. Проте, як будь-яка інноваційна методика, вона потребує вдосконалення, адаптації до конкретних умов і контексту, а також кваліфікації вчителів, щоб максимально реалізувати свій потенціал у навчальному процесі.

Як свідчить дослідження, багато науковців і практиків підкреслюють, що проблемне навчання залишається одним з найбільш ефективних методів у сучасній педагогічній практиці, оскільки воно стимулює пізнавальну активність учнів та сприяє розвитку їхніх інтелектуальних і творчих потенціалів. Завдяки цьому підходу учні не просто засвоюють факти, а й активно працюють над вирішенням проблем, що допомагає формувати в них критичне мислення та вміння самостійно знаходити рішення.

Проблемне навчання передбачає створення умов для розв'язання завдань, які викликають у учнів потребу у нових знаннях і навичках. Це сприяє більш глибокому засвоєнню матеріалу та розвитку особистості. Для розуміння його ефективності важливо з'ясувати основні функції проблемного навчання, які впливають на процеси навчання та розвитку учнів.

Логіка нашого дослідження вказує на необхідності розглянути функції проблемного навчання:

– активізація пізнавальної діяльності учнів; розвиток інтелектуальних і

творчих здібностей;

– формування вмінь самостійного навчання;

– стимулювання розвитку критичного мислення;

– формування особистості учня [27].

Для більш кращого сприйняття представимо їх в рисунку (рис.1.3).

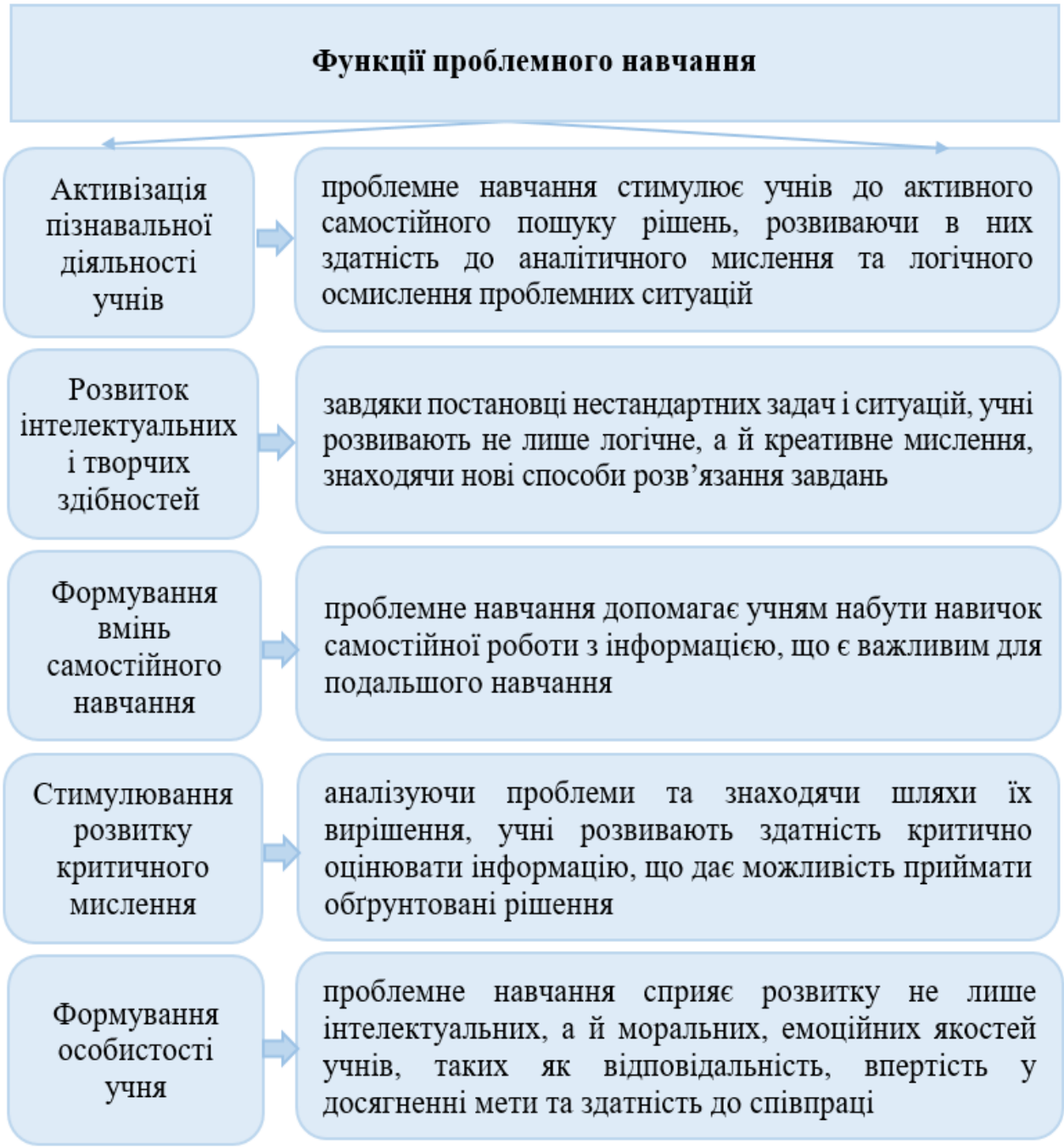

Рисунок 1.3. Функції проблемного навчання

Зазначені функції проблемного навчання підтверджують її ефективність як педагогічної технології, що дозволяє значно покращити навчальний процес та

розвивати учнів всебічно. Вони не лише сприяють поглибленому засвоєнню знань, а й активізують розумову діяльність учнів, що є важливим для формування їхнього критичного мислення і здатності до самостійного пошуку рішень у різних життєвих ситуаціях.

Проблемне навчання допомагає учням осмислено підходити до вирішення проблем, що виникають у навчанні та поза ним, тим самим створюючи умови для розвитку в них ініціативи, креативності та відповідальності [56]. Таким чином, проблемне навчання не тільки підвищує якість освітнього процесу, а й готує учнів до реальних життєвих викликів, що є надзвичайно важливим у сучасному світі.

Для того щоб більш глибоко проаналізувати та зрозуміти специфіку проблемного навчання, необхідно детально визначити основні принципи цього підходу, оскільки вони є фундаментальними для організації навчального процесу. Розгляд цих принципів дозволить краще осягнути, як проблемне навчання сприяє розвитку критичного і творчого мислення учнів, активізує їх пізнавальну діяльність і формує навички самостійного вирішення проблем. Визначимо основні принципи (табл. 1.1) такі як активність, самостійність, творчого мислення, індивідуалізація навчання, орієнтація на вирішення проблем та стимулювання пізнавальної діяльності, створюють умови для глибшого залучення учнів у навчальний процес, що сприяє їхньому ефективному розвитку (додаток В).

Ці принципи забезпечують не лише набуття знань, але й формування умінь і навичок, необхідних для самостійного вирішення навчальних і життєвих завдань. Активна участь учнів у процесі навчання дозволяє їм стати безпосередніми учасниками власного пізнавального розвитку, що позитивно впливає на розвиток їхніх інтелектуальних здібностей, сприяє розвитку креативності та адаптивності в умовах змінного світу.

Використання принципів проблемного навчання дозволяють учням не тільки освоювати нові знання, а й здобувати навички самоосвіти, критичного мислення, уміння працювати в колективі, а також виявляти інтерес до пошуку

нових, нестандартних рішень у навчальних ситуаціях.

Застосування цих принципів у навчальному процесі створює оптимальні умови для активного, осмисленого й самостійного навчання, оскільки кожен з них орієнтований на стимулювання пізнавальної активності учнів та розвиток їхніх інтелектуальних можливостей.

Проблемне навчання, що ґрунтується на цих принципах, дозволяє учням не лише поглиблювати знання, але й розвивати здатність до самостійного вирішення проблем, аналізу складних ситуацій та пошуку нестандартних рішень. Таким чином, учні не просто отримують готові знання, а навчаються самостійно формулювати питання, досліджувати проблеми, приймати рішення та аргументувати свої думки.

Цей підхід сприяє розвитку творчих здібностей учнів, оскільки постійно ставить їх перед необхідністю знаходити нові способи вирішення задач, використовувати нестандартні методи та підходи. Розвиток критичного мислення також є однією з важливих складових цього процесу, оскільки учні повинні вчитися оцінювати різні варіанти рішень, вибирати найбільш обґрунтовані й ефективні, аналізувати свої помилки та досягнення.

Проблемне викладання-учіння складається з таких етапів діяльності суб’єктів дидактичного процесу:

– організації проблемної ситуації;

– формулювання проблеми;

– індивідуального або групового вирішення проблеми суб’єктами уміння;

– верифікації (перевірки, тлумачення і систематизації) отриманої інформації;

– використання засвоєних знань у теоретичній та практичній діяльності.

У таблиці 1.1 розглянемо детальніше етапи проблемного навчання.

Отже, дії суб’єкта викладання (педагога) та дії суб’єкта учіння (учня) тісно взаємопов’язані і взаємодоповнюють один одного на всіх етапах навчального процесу. Педагог, виступаючи як організатор навчання, створює умови для

активної пізнавальної діяльності учнів, стимулює їх до самостійного пошуку рішень, критичного осмислення матеріалу та використання творчого підходу.

Таблиця 1.2

Етапи проблемного навчання

Дії суб'єкта викладання (педагога)	Дії суб'єкта учіння (учня)
Створення проблемної ситуації	Усвідомлення суперечностей у навчальному матеріалі, який вивчається
Організація обміркування проблеми та її формулювання	Формулювання навчальної проблеми
Організація пошуку формулювання гіпотези	Висування гіпотези, яка пояснює досліджувану навчальну проблему
Організація верифікації (перевірки) гіпотези	Перевірка гіпотези шляхом експерименту, вирішення завдань, наукового пошуку тощо
Організація узагальнення результатів попередніх дій і використання здобутих знань на практиці	Аналіз отриманих результатів, формування висновків, використання їх у практичній діяльності

У свою чергу, учні, беручи активну участь у процесі навчання, розвивають свої аналітичні здібності, здатність до самостійного прийняття рішень і вираження оригінальних ідей.

Ці етапи допомагають сформувати глибокі знання, а також навички, необхідні для успішного вирішення практичних і теоретичних завдань, що сприяє розвитку всебічно розвинутих особистостей, готових до нових викликів у навчанні та житті.

У таблиці 1.2 розглянемо детальніше різницю між традиційним та проблемним навчанням у початковій школі [27; 69; 71].

Таблиця 1.3

Різниця між традиційним та проблемним навчанням у початковій школі

Традиційне навчання	Проблемне навчання
Навчальний матеріал подається у готовому вигляді. Педагог основну увагу звертає на програму навчання	Новий навчальний матеріал учні отримують під час вирішення теоретичних та практичних проблем
Під час навчання виникають певні прогалини, завади та труднощі, викликані тимчасовим вилученням учня з процесу навчання	Під час вирішення проблеми учні латають усі труднощі, їхня активність і самостійність досягають високого рівня
Темп навчання залежить від навчальної програми, оскільки вона визначає обсяг матеріалу, який необхідно засвоїти, а також ступінь складності тем, що вивчаються, при цьому враховуються індивідуальні можливості учнів, що можуть уповільнювати або пришвидшувати засвоєння знань в залежності від їхніх попередніх знань та навчальних потреб	Темп навчання залежить від індивідуально-психічних якостей учнів, оскільки кожен учень має свої особливості сприйняття, пам'яті, уваги та швидкості обробки інформації, що впливає на швидкість засвоєння навчального матеріалу, рівень концентрації та здатність до самостійного розв'язання завдань, вимагаючи індивідуального підходу для досягнення найкращих результатів
Контроль навчальних досягнень лише частково пов'язаний з навчальним процесом і не є його невід'ємною частиною, оскільки він здебільшого здійснюється на етапах оцінювання результатів, а не на всіх етапах навчання, де важливим є сам процес засвоєння знань і розвитку навичок	Підвищена активність учнів сприяє розвитку позитивних мотивів навчальної діяльності, оскільки учні стають більш зацікавленими та залученими до процесу навчання, що в свою чергу зменшує необхідність формальної перевірки результатів

Продовження таблиці 1.3

Відсутність можливості досягнення учнями максимальних позитивних результатів. Основні труднощі виникають при застосуванні отриманої інформації на практиці	Результати навчання є достатньо високими та стійкими. Учні легше використовують отримані знання на практиці та водночас розвивають свої вміння і творчі здібності

Підсумовуючи, можна стверджувати, що різниця між традиційним та проблемним навчанням у початковій школі полягає, перш за все, в підходах до організації навчального процесу та ролі учнів у цьому процесі. Традиційне навчання зазвичай орієнтується на передачу знань від учителя до учня, де останній виступає пасивним сприймачем інформації. В такій парадигмі акцент робиться на засвоєння фактичних знань через механічне повторення та практичні вправи, без значної уваги до розвитку критичного мислення, самостійності та творчих здібностей.

Натомість проблемне навчання акцентує увагу на активній участі учнів у навчальному процесі, де вони виступають не лише як слухачі, а й як дослідники, здатні самостійно аналізувати ситуації, ставити питання та шукати способи розв’язання проблем. Такий підхід сприяє розвитку високорозвинутих когнітивних і критичних навичок, формує внутрішню мотивацію до навчання, а також сприяє розвитку творчих та комунікативних здібностей.

Отже, основна різниця між цими двома підходами полягає у ступені активності учнів і ролі знань у навчальному процесі. Якщо традиційне навчання фокусується на засвоєнні готових знань, то проблемне навчання орієнтоване на розвиток умінь та навичок самостійного пошуку, аналізу та розв’язання проблем, що, безумовно, сприяє більш глибокому і всебічному засвоєнню матеріалу.

Таким чином, проблемне навчання характеризується рядом суттєвих переваг, що обґрунтовують його ефективність як інструмента розвитку когнітивних та інтелектуальних здібностей учнів. Однією з основних характеристик цього підходу є те, що він сприяє розвитку розумових

компетенцій учнів, які виступають активними суб’єктами навчального процесу, а не лише пасивними отримувачами інформації. В ході вирішення проблемних завдань учні не лише здобувають знання, але й навчаються аналізувати ситуації, здійснювати рефлексію, формулювати гіпотези та шукати оптимальні шляхи вирішення, що, своєю чергою, стимулює розвиток їх критичного мислення та аналітичних здібностей.

Проблемне навчання також активно сприяє розвитку внутрішньої мотивації учнів, викликаючи у них стійкий інтерес до навчального процесу. Завдяки інтеграції реальних або гіпотетичних проблем у навчальний контекст, учні усвідомлюють практичну значущість вивченого матеріалу, що стимулює їхню когнітивну активність та зацікавленість у глибшому засвоєнні знань [84]. Це в свою чергу формує мотиваційні чинники, які є ключовими для продуктивного навчання. Не менш важливим аспектом є те, що проблемне навчання активно стимулює розвиток творчих здібностей учнів. Завдяки необхідності пошуку нових шляхів та методів вирішення поставлених задач, учні вчаться нестандартно мислити, генерувати оригінальні ідеї та приймати інноваційні рішення. Творчий потенціал активізується через умови, що вимагають творчого підходу до розв’язання проблем.

Крім того, проблемне навчання має багатогранний характер, оскільки охоплює широкий спектр аспектів – когнітивний, емоційний, соціальний. Це сприяє комплексному розвитку особистості учнів, що дозволяє глибше засвоювати навчальний матеріал і створює умови для формування всебічно розвинутої особистості.

Окремо слід виділити важливість проблемного навчання для розвитку самостійності та активності учнів. Завдяки необхідності самостійно шукати шляхи вирішення проблем, учні набувають навичок відповідальності за власне навчання, розвивають критичне мислення і лідерські якості. Вони вчаться долати труднощі, що сприяє розвитку їх впевненості в собі та здатності досягати поставлених цілей.

Отже, проблемне навчання відіграє важливу роль у формуванні всебічно розвиненої особистості, яка здатна адаптуватися до вимог сучасного середовища та ефективно вирішувати проблеми. Цей підхід не лише сприяє розвитку інтелектуальних здібностей, а й соціальних, комунікативних, емоційних і творчих компетенцій, що є необхідними для повноцінного функціонування в умовах швидко змінюваного світу.

РОЗДІЛ 2
МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗАСОБАМИ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ

2.1. Педагогічні умови формування самостійності в учнів початкових класів засобами проблемного навчання

У контексті вивчення проблеми формування самостійності в учнів початкових класів засобами проблемного навчання вважаємо за потрібне, у першу чергу, визначити сутність поняття «педагогічні умови». Тож у своїй роботі трактуємо його як сукупність факторів, які створюють сприятливе середовище для ефективного навчання та розвитку учнів. Вони включають в себе як матеріальні, організаційні, так і психологічні, соціальні умови, що забезпечують успішне засвоєння знань, формування навичок і вмінь, а також розвиток особистості учня.

Педагогічні умови включають використання індивідуального підходу до учнів; створення проблемних ситуацій для активізації пізнавальної діяльності; формування умов для творчої самореалізації учнів; стимулювання критичного мислення через діалоги та обговорення [11].

Згідно з дослідженнями зарубіжних науковців, педагогічні умови є важливим компонентом ефективного навчання і розвитку учнів. Вони враховують широкий спектр факторів, які можуть впливати на процес навчання, розвиток особистості, самостійність учнів і їхню активність у навчальній діяльності. Різні підходи та концепції педагогічних умов можна знайти у працях таких відомих зарубіжних дослідників, як Дж. Дьюї, Л. Виготський, Ж. Піаже, М. Кульчицький та ін.

Дж. Дьюї, американський філософ і педагог, підкреслював на важливості організації активного навчального середовища, в якому учні самостійно взаємодіють з матеріалом, аналізують ситуації і розв’язують проблеми. Для

цього потрібно створювати умови для активної участі учнів у навчанні, що дозволяє їм бути ініціативними та самостійними.

Радянський психолог Л. Виготський, акцентував увагу на важливості підтримки у дітей пізнавальної активності та соціального контексту в навчанні, а також на принципі «зони найближчого розвитку». Тобто, педагог має надавати учням завдання, які знаходяться на межі їхніх можливостей, що дозволяє сприяти розвитку самостійності через підтримку та допомогу на більш високому рівні розвитку [35].

Європейські педагоги та психологи акцентують увагу, безпосередньо, на необхідності врахування індивідуальних потреб, темпів навчання, інтересів та здібностей учнів. Так як, індивідуалізація дає можливість створити умови для більш ефективного засвоєння матеріалу та розвитку самостійної пізнавальної діяльності.

Відомий французький психолог Ж. Піаже, розробив концепцію конструктивізму, де важливу роль відіграє активне залучення учнів до практичних завдань і розв’язування проблем, що створюють умови для розвитку самостійності через безпосередній досвід. На його думку, проблемно-орієнтоване навчання та робота в реальних ситуаціях є ефективними умовами для формування навичок самостійної діяльності.

Проведений аналіз наукової літератури дає нам можливість відзначити теорії мотивації, розроблені американськими педагогами такими як: А. Маслоу, Е. Дечі, Р. Райаном. Основою цієї теорії є внутрішня мотивація учнів, створення умов для позитивного емоційного досвіду навчання. Вони зауважують, якщо учень відчуває задоволення від навчальної діяльності та її результатів, це сприяє розвитку самостійності [80].

Також потрібно, що у багатьох сучасних теоріях педагогічного процесу значна увага приділяється розвитку вміння учнів рефлексувати, оцінювати свою діяльність і здійснювати самоконтроль. Це є основою розвитку їхньої самостійності та здатності до самоосвіти. Схиляючись до позиції українського педагога і психолога В. Шияна, який досліджував педагогічні умови навчання та

виховання, зокрема, в початковій школі. Він розглядає педагогічні умови як систему факторів, які включають організацію навчання, психологічний клімат, індивідуалізацію підходів та методи, що активізують пізнавальну діяльність учнів. В його роботах розглядається важливість створення певних умов для розвитку учнів, які сприяють формуванню самостійності, ініціативи та активної пізнавальної діяльності. Тож, розглянемо педагогічні умови, виокремлені В. Шияном щодо формування самостійності в учнів початкових класів через проблемне навчання (рис. 2.1) [80].

Рисунок 2.1. Педагогічні умови формування самостійності в учнів початкових класів засобами проблемного навчання

Український педагог наголошує на важливості створення емоційно позитивного, підтримуючого середовища в класі. Адже, середовище має мотивувати учнів до самостійної роботи та вчити їх не боятися помилок, а використовувати їх як етапи навчання. Тож, погоджуємося з думкою В. Шияна щодо необхідності створення вчителем ситуацій, які б стимулювали інтерес до розв’язання навчальних проблем, надаючи учням простір для самостійного вибору та творчості.

Також вчений наголошує на використанні проблемих ситуацій, що спонукають учнів до розв’язування задач та вимагають самостійного пошуку рішень. Таким чином, педагоги мають створювати умови, які заохочуватимуть учнів до активного мислення, сприятимуть розвитку критичного мислення й стимулюватимуть самостійність через обговорення, аналіз ситуацій і колективну роботу.

Індивідуалізація навчального процесу за В. Шияном є важливим аспектом педагогічних умов. Він стверджує, що кожен учень має свій темп засвоєння матеріалу, індивідуальні здібності та інтереси. Тому вчитель повинен застосовувати різноманітні методи та підходи, що допомагають кожному учню знайти свій шлях до самостійного пізнання.

Вчений відзначає необхідність розвивати у дітей внутрішню мотивацію до навчання й не зосереджуватись на зовнішніх стимулюваннях. Це важливо для формування самостійності учнів початкових класів, оскільки, без глибокого інтересу до пізнання важко розвинути здатність до самостійної діяльності.

У контексті проблемного навчання, за В. Шияном [80], учні розвивають здатність до самостійного аналізу, оцінки ситуацій та прийняття рішень. Вчитель має надавати учням не готові відповіді, а проблеми, що стимулюють їхнє критичне мислення, здатність до пошуку рішень і формування обґрунтованих висновків.

Отже, враховуючи вищевказане, погоджуємося з твердженням В. Шияна [80], зазначені педагогічні умови, що виокремлює у своїх працях і дослідниця І. Кочергіна, сприяють не лише засвоєнню знань, але й розвитку самостійної пізнавальної діяльності та особистої відповідальності за результат навчання.

На відміну від попередників І. Луговий має трішки видозмінену теорію бачення проблеми дослідження. У своїх роботах він розкриває педагогічні умови формування самостійності учнів початкових класів через використання проблемного навчання, яке має значний вплив на розвиток самостійної пізнавальної діяльності учнів. І. Луговий [40] вказує на важливість створення

таких умов, які сприяють розвитку інтересу до навчання та заохочують учнів до активної участі в процесі навчання. Розглянемо головні педагогічні умови згідно з науковими уявленнями І. Лугового (рис. 2.2).

Рисунок 2.2 Педагогічні умови формування самостійності в учнів початкових класів засобами проблемного навчання

Розглянувши рис. 2.2 відзначимо, що дослідник наголошує, що проблема повинна бути достатньо складною, щоб стимулювати учнів початкових класів до пошуку рішень, проте не надто важкою, щоб не викликати у них відчуття безвихідності. Тож, проблемні ситуації у контексті проблемного навчання мають бути різноманітними та відповідати віковим особливостям учнів. Водночас І. Луговий стверджує, що важливим аспектом педагогічних умов є інтеграція самостійної діяльності учнів у процес навчання в команді, де кожен може висловити свою думку та спільно шукати рішення.

Наступна умова формування самостійності в учнів початкових класів засобами проблемного навчання криється у індивідуалізаціїї навчання. Трактуємо, необхідно враховувати індивідуальні особливості учнів, їхні здібності та інтереси, щоб проблемні ситуації ставали для них не тільки навчальними, але й цікавими. Далі педагог пропонує використовувати методи, які сприяють розвитку самостійності (пошукові завдання, проектні роботи,

експериментування, дискусії), що безпосередньо, формують самостійну пізнавальну діяльність учнів. Останню з педагогічних умов, окреслених у своїх працях, І. Луговий визначає як необхідність залучення учнів до процесу самооцінки та оцінки роботи однолітків допомагає розвивати вміння аналізувати власні результати і сприяє розвитку самостійності [40]. Провівши аналіз науково-педагогічної літератури, зауважимо, що на відміну від В. Шияна, І. Кочергіна та І. Лугового, доктором педагогічних наук, Ю. Бабанським [1] запропоновано не п’ять, а шість педагогічних умов для формування самостійності в учнів початкових класів засобами проблемного навчання. Розглянемо їх на рисунку 2.3.

Рисунок 2.3. Педагогічні умови формування самостійності в учнів початкових класів засобами проблемного навчання

Відомим радянським вченим Ю. Бабанським, загалом здійснено значний внесок у розвиток теорії і практики освіти, зокрема, він розглядав педагогічні умови як сукупність факторів, що сприяють розвитку учнів, їхніх здібностей та самостійності через застосування сучасних методів навчання, таких як проблемне навчання [1].

Трактуючи думку вченого, важливою умовою формування самостійності в учнів початкових класів засобами проблемного навчання є активізація пізнавальної діяльності. Під цим він розуміє створення проблемних ситуацій, які стимулюють учнів до самостійного пошуку рішень, дослідження нових явищ та явищ, що потребують аналітичного мислення. Це вимагає використання методів, що зможуть заохотити учнів до активної діяльності, таких як: проектне навчання, кейс-метод, а також робота в групах або парах, де кожен учень бере на себе роль активного учасника.

З позиції науковців (О. Бердникової, І. Беха, Т. Губарєвої, Л. Ісаєвої та ін.) застосування проблемного навчання є одним з найефективніших способів стимулювання самостійності учнів. Проблемні завдання не лише сприяють розвитку аналітичних та критичних навичок, але й допомагають учням здобувати вміння самостійно вирішувати завдання, аналізувати інформацію та робити обґрунтовані висновки. У своїх дослідженнях автори наголошують на важливості індивідуального підходу до кожного учня, оскільки самостійність формується лише за умови врахування особливостей розвитку, пізнавальних можливостей, інтересів і потреб кожного учня. Індивідуалізація навчального процесу, на їхню думку, сприяє розвитку внутрішньої мотивації до навчання і дає можливість учням працювати в зручному для них темпі, що є важливим чинником для формування самостійності.

Посилаючись у своїх працях на погляди Ю. Бабанського, вищевказані науковці зазначають, однією з головних педагогічних умов є організація такої навчальної діяльності, яка б дозволяла учням самостійно знаходити рішення на основі обговорень, досліджень та критичного аналізу. Для цього важливо створювати пізнавальні ситуації, які потребують активного втручання учня у

процес вирішення, стимулюючи таким чином розвиток його самостійності. Науковці підкреслюють важливість створення умов для активного залучення учнів до процесу пізнання, коли вони не просто отримують готові знання, а й стають учасниками пошуку відповідей на проблемні питання, що сприяє формуванню самостійності, здатності до прийняття рішень і розвитку критичного мислення.

Умова розвитку мотивації до самостійної діяльності учнів розкривається у напрацюваннях радянського педагога, як розвиток у дітей внутрішньої мотивації до навчання, коли вони самостійно прагнуть здобувати знання, а не тільки виконувати вказівки вчителя. Це досягається через створення цікавих, актуальних завдань, які спонукають учнів до глибшого розуміння навчального матеріалу.

Безпосередньо, серед педагогічних умов педагог вбачає рефлексію та самооцінку. Він стверджує, що для формування самостійності важливо обов'язково навчити дітей рефлексувати й оцінювати свої дії, адже, через самооцінку учень розвиває здатність до самоконтролю та усвідомлення результатів своєї діяльності, що є необхідним для розвитку самостійності учнів початкових класів. Виокремлені педагогічні умови радянським педагогом Ю. Бабанським, в комплексі сприяють розвитку самостійної пізнавальної діяльності учнів і допомагають їм ставати більш відповідальними та ініціативними в процесі навчання [1].

З огляду на вказані вище педагогічні умови, виокремлені вченими-педагогами, резюмуємо, педагогічні умови формування самостійності в учнів початкових класів засобами проблемного навчання включають комплекс заходів і підходів, спрямованих на створення сприятливого середовища для активної пізнавальної діяльності учнів, де вони можуть самостійно шукати рішення, аналізувати й оцінювати свої дії. На нашу думку, ключовими педагогічними умовами ефективного формування самостійності учнів початкових класів мають бути в процесі проблемного навчання мають бути умови зазначені на (рис. 2.2):

Рисунок 2.4. Педагогічні умови формування самостійності в учнів початкових класів

З рисунку видно, педагогічні умови формування самостійності в учнів початкових класів є комплексними та багатоаспектними. Важливу роль у цьому процесі відіграють організація педагогічного середовища, яка сприяє розвитку критичного мислення, застосування інтерактивних методів навчання, а також забезпечення систематичного зворотного зв'язку.

Велике значення мають і методи, що стимулюють учнів до активної участі в навчальному процесі, такі як проєктна діяльність та індивідуальні консультації. Отже, ефективне формування самостійності у молодших школярів неможливе без системної підтримки з боку педагога та створення умов, які дозволяють учням виявляти ініціативу та відповідальність за результати власної діяльності.

З позиції сучасного науковця І. Беха, педагогічні умови – це сукупність організаційних, методичних, соціальних, психологічних та інших факторів, які впливають на ефективність педагогічного процесу і сприяють досягненню його цілей, зокрема в контексті формування самостійності учнів [3].

Він розглядає педагогічні умови як системний комплекс, що включає:

Організаційні умови – це структура та організація навчального процесу, що створює ефективне середовище для навчання, зокрема, використання проблемних завдань, інтерактивних методів, організація роботи в групах тощо.

Методичні умови – це вибір відповідних педагогічних методів, які стимулюють активну діяльність учнів, їхнє самостійне мислення та самореалізацію. У цьому контексті важливим є використання проблемного навчання, творчих завдань, дослідницької діяльності.

Психологічні умови – це сприятлива емоційно-психологічна атмосфера, яка дозволяє дітям почуватися комфортно, бути впевненими у своїх силах, не боятися помилок. Це також стосується розвитку мотивації учнів до самостійного навчання, стимулювання інтересу до пізнавальної діяльності.

Соціальні умови – це соціально-культурне середовище, яке підтримує розвиток самостійності учнів. Це можуть бути як взаємодія між учителем і учнем, так і активна співпраця учнів у навчальному процесі, а також участь у позакласних заходах, що розвивають соціальні навички.

Індивідуальні умови – це врахування індивідуальних особливостей учнів, таких як їхні здібності, інтереси, потреби, темп засвоєння матеріалу. Тому педагогічні умови повинні бути гнучкими, адаптованими під конкретних учнів [3].

Отже, педагогічні умови – це цілий комплекс факторів, які повинні взаємодіяти для того, щоб створити оптимальні умови для розвитку учнів, їхнього самостійного навчання та досягнення педагогічних цілей. Вони забезпечують можливість ефективного використання методів і стратегій навчання, які сприяють розвитку критичного мислення та самостійності учнів.

Згідно з науковими поглядами І. Беха, педагогічні умови формування самостійності учнів у початкових класах мають включати кілька ключових аспектів:

– проблемне навчання як основний метод. Педагог підкреслює важливість проблемного навчання, яке є ефективним засобом для розвитку самостійності у дітей. Під час навчального процесу учні не просто отримують готові знання, а активно шукають рішення, обговорюють різні підходи до вирішення проблемних ситуацій. Це сприяє розвитку критичного мислення та вміння працювати самостійно.

– використання дидактичних методів, що стимулюють активність учнів. Одним із важливих аспектів є організація навчального процесу так, щоб учні були максимально залучені до активної пізнавальної діяльності. Це включає постановку завдань, які заохочують до самостійного пошуку відповідей та рішень, а також інтерактивні методи навчання.

– творчі та дослідницькі завдання. У своїх працях І. Бех акцентує на важливості введення елементів творчих та дослідницьких завдань, які сприяють розвитку самостійності. Учні повинні мати можливість самостійно організовувати свою роботу, планувати дії та знаходити шляхи вирішення проблем.

– розвиток позитивної мотивації до самостійної роботи. Важливим чинником формування самостійності є мотивація учнів. Науковець підкреслює,

що необхідно створювати умови для розвитку внутрішньої мотивації учнів до навчання, стимулюючи їхню інтерес та зацікавленість до пізнавальних процесів.

– особистісно орієнтований підхід. Формування самостійності також передбачає орієнтацію на особистість кожного учня (особистісно орієнтований підхід). Це означає, що освітній процес має бути гнучким і відповідати індивідуальним потребам і можливостям кожної дитини.

І. Бех вказує на необхідності педагога у своїй враховувати психологічні особливості учнів початкових класів та їхніх інтересів. Доцільно організувати такий навчальний процес, який буде базуватися на проблемному навчанні, використовувати методи, які заохочують учнів до активного самостійного пошуку знань і рішень, а також створювати умови для розвитку внутрішньої мотивації і самореалізації [3].

Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити висновок, що педагогічні умови для формування самостійності учнів початкових класів через проблемне навчання повинні включати комплексний підхід, який поєднує активізацію пізнавальної діяльності, розвиток критичного мислення, мотивацію до навчання, а також індивідуалізацію процесу навчання. Важливими є не лише організація навчальних ситуацій, що стимулюють самостійний пошук рішень, але й створення емоційно підтримуючого середовища, де учні відчувають впевненість у своїх силах і здатності розв’язувати проблеми.

Таким чином, успішне формування самостійності учнів можливе через використання інтерактивних методів, надання простору для рефлексії та самооцінки, а також через створення умов для колективної роботи, яка сприяє розвитку соціальних навичок та активному залученню до навчального процесу. Усі ці фактори разом забезпечують ефективне навчання та сприяють формуванню відповідальності та ініціативи учнів, що є основою їхнього подальшого особистісного та інтелектуального розвитку.

2.2. Технології формування самостійності молодших школярів засобами проблемного навчання

Трансформація освіти, сучасні освітні реформи акцентують увагу педагогів початкової школи на переході від традиційної «передачі знань» до розвитку критичного мислення, творчих і пізнавальних здібностей учнів. У цьому контексті проблемне навчання як технологія сприяє не просто засвоєнню інформації, а розвитку самостійності та здатності до вирішення задач, що стоять перед молодшими школярами. Замість того, щоб просто виконувати завдання за зразком, сьогодні діти вчаться активно шукати відповіді, працювати з інформацією, розв’язувати нестандартні проблеми. Постає необхідність розвитку самостійності в навчанні учнів початкової школи. До того ж, самостійність є однією з основних якостей, яка визначає успіх учня в подальшому навчанні. Уміння працювати без постійної допомоги вчителя, організовувати свою діяльність і знаходити шляхи вирішення задач є необхідними навичками для учнів початкових класів. Технології проблемного навчання є важливим інструментом у формуванні цієї якості, оскільки вони дають дітям можливість самостійно аналізувати проблеми, робити висновки та застосовувати набуті знання на практиці.

Технології формування самостійності – це педагогічні стратегії, методи та прийоми, спрямовані на розвиток у учнів умінь і навичок самостійної пізнавальної діяльності. Вони забезпечують умови для того, щоб учні не тільки здобували знання, а й самостійно застосовували їх, знаходили рішення проблем, аналізували інформацію та приймали обґрунтовані рішення.

Відомий педагог і психолог І. Бех, у своїх працях підкреслював значення проблемного навчання, проєктного навчання, інтерактивних методів та інших технологій для розвитку самостійності учнів, зокрема в початкових класах, пропонуючи педагогам технології, що дозволяють дітям брати активну участь у навчальному процесі та самостійно досягати результатів. Одним із основних підходів він вважав проблемне навчання, яке дозволяє учням брати активну

участь у пошуку рішень через рефлексію й обговорення, що стимулює їхнє критичне мислення та самостійність [3]. Наукові розвідки зазначили, Н. Сухомлинська активно досліджувала проблему розвитку самостійності учнів, зокрема початкової школи, акцентуючи увагу на необхідності створення умов для вільної діяльності учнів, де вони можуть брати на себе відповідальність за результат. Вона пропонувала технології, що активізують пізнавальний інтерес дітей, розвиваючи їхню здатність до самостійного навчання [67].

Питання застосування технологій активного навчання в початковій школі, зокрема через проєктну діяльність та дослідницьку роботу, вивчала Л. Ісаєва. Вона зазначає, що ці методи сприяють розвитку самостійності через дослідницьку діяльність учнів, організацію їхньої роботи в групах і можливість самостійно обирати завдання та напрямки для реалізації проєктів [25, С. 7–8].

Цікавими для нас видалися ідеї О. Бойко, яка досліджувала питання педагогічних умов і технологій для розвитку самостійності учнів початкових класів. У своїх публікаціях вона звертала увагу на важливість використання інтерактивних методів навчання, що включають в роботу проблемні завдання, проєкти та рольові ігри, як ефективні інструменти для розвитку самостійної діяльності школярів [5].

На думку, Т. Бойко інтерактивні методи – це методи навчання, які ґрунтуються на активному взаємодії між учасниками процесу, де викладач і учні є рівноправними партнерами. Вони забезпечують залучення учнів до процесу навчання через різні форми активності, обговорення, рольові ігри, дискусії, мозкові штурми, що дозволяє зробити навчальний процес більш цікавим та ефективним [5].

Згідно з сучасними педагогічними дослідженнями (І. Беха [3], Т. Бойко [5], С. Дубяги [19], Л. Ісаєвої [25], В. Ковальчук [27], Н. Сухомлинської [67] та ін.), технології формування самостійності можна розглядати через кілька основних підходів і методів:

– проблемне навчання – це метод, у якому учні беруть активну участь у вирішенні проблемних ситуацій, що стимулює їхній розвиток самостійності.

Учитель не дає готових відповідей, а ставить питання або проблеми, які учні повинні вирішувати самостійно або в групах. Таким чином, учні початкових класів вчаться мислити критично, шукати різні варіанти рішень і аргументувати свої думки.

– проєктне навчання – метод передбачає виконання учнями довгострокових проєктів, які потребують активного дослідження, планування та реалізації. В рамках проєктного навчання учні працюють над реальними завданнями, що допомагає розвивати їхні навички самостійного пошуку інформації, організації роботи та оцінки результатів.

– інтерактивні методи, які залучають учнів до активної співпраці, обміну думками та досвідом, наприклад, метод «мозкового штурму», рольові ігри, дискусії, дебати. Вони розвивають комунікативні навички, самостійність у висловлюваннях і прийнятті рішень, критичне мислення.

– розвивальне навчання: технологія, яка сприяє розвитку особистісної самостійності через завдання, що вимагають від учнів пошуку індивідуальних рішень, креативного підходу, а також через рефлексію власних навчальних досягнень. Це можуть бути завдання на вміння ставити питання та знаходити відповіді, аналізувати різні ситуації.

– диференціація навчання – це технологія, яка враховує індивідуальні особливості учнів: їхні інтереси, рівень розвитку, темп навчання. Завдяки такому підходу кожен учень має змогу працювати на своєму рівні та здійснювати самостійну діяльність у межах власних можливостей.

– метод критичних ідей. Під час навчання учнів запрошують до аналізу та оскарження традиційних ідей, теорій або концепцій. Це розвиває не тільки критичне, але й самостійне мислення, бо учні навчаються відстоювати свою точку зору.

– елементи самоконтролю та самооцінки: використання технологій, які дають учням можливість оцінювати свої знання і роботу, сприяє розвитку самостійності. Учні навчаються оцінювати свої досягнення, виявляти слабкі місця та знаходити способи їх покращення.

– пошуково-дослідницька діяльність – це метод, коли учні займаються активним пошуком інформації, дослідженням явищ або явищ. Вони ставлять запитання, збирають дані, аналізують результати й формулюють висновки, що сприяє розвитку самостійності у вирішенні пізнавальних завдань.

Ці технології мають на меті не тільки передавати знання, а й сприяти розвитку в учнях здатності до самостійного навчання, ініціативи та творчого підходу до вирішення завдань. Вони допомагають створювати в навчальному процесі умови для максимального самовираження і самореалізації учнів.

Розглянемо деякі із них більш детальніше. Використання методу критичних ідей в роботі з учнями початкових класів є важливим інструментом для розвитку їхніх когнітивних та особистісних якостей. Цей метод допомагає формувати в учнів навички аналізу, оцінки та критичного осмислення інформації, що є необхідним для їхнього успішного навчання та особистісного розвитку. Метод критичних ідей передбачає організацію навчальної діяльності таким чином, щоб учні не тільки сприймали знання, а й активно осмислювали їх, ставили питання, аналізували різні точки зору та пропонували власні ідеї. Це включає розвиток умінь порівнювати, аргументувати, оцінювати і знаходити альтернативні рішення. Метод передбачає активну участь учнів у навчальному процесі через обговорення, розв’язання задач та взаємодію з матеріалом.

Зокрема, використання запитань для стимулювання критичного мислення. Вчитель початкових класів може задавати учням відкриті питання, які вимагають від них не просто правильних відповідей, а й пояснень своїх міркувань. Наприклад, замість простого питання «Яка правильна відповідь?» можна поставити запитання: «Як ти дійшов до цього рішення?» або «Чи можливо знайти інші способи вирішення цієї задачі?» Це допомагає дітям розвивати навички критичного осмислення, вчить оцінювати різні варіанти відповідей і приймати обґрунтовані рішення.

Порівняння та аналіз різних варіантів рішень. Після вивчення матеріалу учням пропонують порівняти два різних підходи до вирішення проблеми і вибрати найбільш логічний та обґрунтований. Наприклад: «Якщо два герої з

різних казок вибирають різні стратегії вирішення проблеми, чому один з них мав більше шансів на успіх? Які були сильні та слабкі сторони їхніх рішень?». Учні вчаться порівнювати варіанти рішень, оцінювати їх за різними критеріями та робити обґрунтовані висновки.

Для розвитку критичного мислення корисно організовувати обговорення в класі різних точок зору, де учні можуть висловлювати різні точки зору з певного питання. Наприклад, при вивченні літературного твору можна запропонувати дітям подумати, чому герой вчинив так, а не інакше, чи існують альтернативи його вчинкам. Це сприяє розвитку здатності дітей аналізувати ситуації з різних сторін.

Метод критичних ідей ефективно працює через завдання, що передбачають пошук рішень у складних ситуаціях, тобто під час розв'язання проблемних ситуацій. Учні повинні вивчити проблему, визначити її складові, проаналізувати варіанти розв'язання та обрати найкращий з них. Така діяльність сприяє розвитку вміння робити висновки та обґрунтовувати свої рішення.

Наприклад, вчитель створює ситуацію, де учні повинні самостійно знайти рішення, оцінюючи різні варіанти. Це може бути як інтелектуальне завдання, так і соціальна ситуація. Учням пропонуються завдання: «У вас є три варіанти вирішення проблеми, але кожен має свої недоліки. Яке рішення ви оберете?». Можна створити проблемну ситуацію: «Ваш друг забув вдома важливий проєкт. Що ви можете зробити, щоб допомогти йому?». Діти повинні обговорити всі варіанти і дійти висновку, що саме в цій ситуації буде найкращим рішенням.

Технологія «робота з казками та історіями». Використання казок і літературних творів для обговорення різних дій персонажів є чудовим способом для розвитку критичного мислення учнів початкових класів. Наприклад, після того, як вчитель прочитає казку можна задати запитання: «Що герой ще міг зробити?», «Як би ви вчинили на його місці?», «Чому, на вашу думку, герой вчинив так?» або «Чому ця ситуація сталася?».

Якщо учні прочитали казку про Попелюшку, вчитель може запропонувати обговорити: Чому Попелюшка не розповіла про свою доброту своїм сестрам? Чи

справедливо було, що герцог обрав її, а не її сестер? Яка інша можлива причина могла б призвести до цього вибору? Таке обговорення допомагає дітям оцінювати вчинки героїв з різних точок зору та вчить знаходити альтернативні варіанти розвитку подій, допомагає молодшим школярам розвивати здатність до аналізу і оцінки вчинків людей.

Порівняння та аналіз різних варіантів рішень. Після вивчення матеріалу учням пропонують порівняти два різних підходи до вирішення проблеми і вибрати найбільш логічний та обґрунтований. Наприклад: «Якщо два герої з різних казок вибирають різні стратегії вирішення проблеми, чому один з них мав більше шансів на успіх? Які були сильні та слабкі сторони їхніх рішень?». Учні вчаться порівнювати варіанти рішень, оцінювати їх за різними критеріями та робити обґрунтовані висновки.

Робота в групах. Учні працюють у групах, де кожен має висловити свою точку зору та знайти спільне рішення. Наприклад, вчитель пропонує групам обговорити, що робити, щоб клас був чистим і доглянутим. Вони повинні запропонувати ідеї, оцінити їх і вибрати найефективніші. У процесі обговорення Учні початкових класів вчаться аргументувати свої думки, слухати інших і приймати колективні рішення.

Технологія «використання карток із запитаннями». Завдання вчителя: кожному учневі дається картка із запитанням, яке вимагає критичного аналізу або оцінки певної ситуації. Наприклад, «Як би ви вирішили проблему, якщо б були на місці героя, який потрапив у складну ситуацію?», «Які були б наслідки вашого вибору для інших?». Учні повинні висловити свою думку і пояснити, чому саме цей вибір є найкращим.

Також стимулюють критичне мислення ігри та ігрова діяльність. В ігровій діяльності можна організувати ситуації, які вимагають від учнів пошуку рішень та аналізу інформації. Наприклад, розв’язування головоломок, створення логічних ланцюжків або проведення «дискусії» між учнями на певну тему допомагають розвивати вміння аргументувати, висловлювати власну думку та слухати інших.

Робота з головоломками та задачами на логіку. Завдання: Вчитель пропонує учням головоломки або логічні задачі, де вони мають самостійно знайти правильне рішення. Одним із прикладів може бути: «У вас є три коробки: одна з яблуками, одна з апельсинами, а одна змішана. Усі коробки неправильно підписані. Як ви можете за допомогою одного фрукта правильно підписати коробки?». Це завдання сприяє розвитку аналітичного мислення та уміння розв'язувати проблеми за допомогою логіки.

Доцільно у своїй роботі з учнями початкових класів проводити і «ігри на роль». Наведемо одне із завдання. Учням пропонується взяти участь в іграх на роль, де вони повинні приймати рішення або обговорювати різні варіанти вирішення ситуацій. Учні можуть розігрувати ситуацію, де вони є героями різних казок або історій. Наприклад, вони можуть грати ролі персонажів із казки «Троє поросят» та обговорити: «Що б ви змінили в історії? Якби ви були поросятами, чи побудували б ви будинок із соломи?». Такі ігри дозволяють дітям практикувати критичне мислення, аналізувати різні підходи і вибирати оптимальні рішення.

Використання методу «мозкової атаки». Метод мозкової атаки дає можливість учням генерувати різноманітні ідеї або рішення з певного питання. Вчитель може створити певну проблему чи ситуацію і запитати учнів, як вони можуть її вирішити. У процесі обговорення діти можуть почути різні підходи до розв'язання проблеми, що сприяє розвитку їх критичної оцінки та аналізу. Наприклад, можна дати дітям таке завдання: учні мають придумати якомога більше ідей або рішень для вирішення конкретної задачі. Вчитель ставить питання: «Які способи вирішення проблеми забруднення навколишнього середовища ви можете запропонувати?», «Як можна зберегти воду в нашому будинку? Які є способи?». Учні разом генерують ідеї, оцінюють їх і вибирають найкращі варіанти. Це допомагає дітям не тільки розвивати креативне мислення, а й вчить працювати в команді.

Вибір та оцінка аргументів. Учні повинні вчитися не тільки висловлювати свої ідеї, а й оцінювати аргументи інших. Вчитель може пропонувати учням

обговорити певне питання і подати кілька різних точок зору, які потрібно порівняти та обґрунтувати, чому одна з них є більш обґрунтованою.

Ці методи сприяють розвитку критичного мислення, творчого підходу до розв'язання задач, а також допомагають учням початкових класів аналізувати ситуації та робити власні висновки.

У цьому контексті необхідно визначити переваги використання методу критичних ідей:

– розвиток критичного мислення. Учні вчаться ставити питання, оцінювати, аналізувати і знаходити рішення, що є основою для розвитку розумових навичок;

– активне залучення до навчального процесу: Діти стають більш активними учасниками навчання, розвиваючи свої комунікативні та когнітивні здібності;

– формування відповідальності за власне навчання. Учні починають усвідомлювати важливість своїх ідей і рішень, що підвищує їхню відповідальність за процес навчання;

– засвоєння глибших знань. Оскільки учні самостійно шукають рішення та обґрунтовують їх, це допомагає їм краще засвоїти матеріал [26].

Отже, як бачимо, метод критичних ідей є потужним інструментом для розвитку самостійності учнів початкових класів. Він сприяє формуванню критичного мислення, аналітичних і творчих здібностей, а також вміння аргументувати і обґрунтовувати власні думки. Цей метод дозволяє дітям активно включатися в процес навчання, роблячи його більш динамічним і цікавим. Метод критичних ідей допомагає молодшим школярам не тільки знаходити рішення для задач, а й аналізувати ситуації, розвивати здатність до аргументації, порівняння і оцінки різних варіантів. Це сприяє розвитку самостійності, критичного мислення та навичок прийняття обґрунтованих рішень.

Технологія «проєктне навчання» передбачає активну участь учнів початкової школи у створенні реальних або умовних проєктів (наприклад, «Історія нашого міста (селища/села)», «Шкільна газета», «Моя родина» тощо),

що дає можливість їм застосовувати знання на практиці. Основні принципами проєктного навчання, які сприяють розвитку самостійності є:

1. Активна участь учнів: Учні обирають тему проєкту, досліджують її та самостійно визначають методи вирішення поставлених завдань.

2. Колективна робота: Учні працюють у групах, що дозволяє розвивати навички співпраці та відповідальності.

3. Практична спрямованість: Проєкти часто мають реальне застосування, що робить навчання більш значущим і мотивує учнів.

4. Покрокове виконання завдань: Учні планують етапи роботи, працюють над вирішенням конкретних задач і коригують свою діяльність на основі отриманих результатів.

Технологія «проблемного навчання» передбачає створення ситуацій, в яких учні стикаються з проблемою, яку вони повинні вирішити самостійно або в групі, застосовуючи знання з різних предметів. Це сприяє розвитку критичного мислення і самостійності. Діти вчаться формулювати проблему: Вчитель ставить перед учнями конкретну проблему, яку вони повинні розв’язати. Це може бути як теоретична, так і практична задача. Виконують пошук рішення: учні шукають можливі шляхи вирішення, аналізувати інформацію, самостійно робити висновки. Після чого здійснюють обговорення та аналіз: Після виконання завдання учні обговорюють, що вдалося, а що ні, і як можна було б поліпшити результат. Це розвиває здатність до саморефлексії.

Тісно взаємопов’язані між собою проєктне і проблемне навчання. Таке поєднання є дуже ефективним для розвитку самостійності. Коли учні працюють над проєктами, що включають проблемні завдання, вони мають змогу самостійно розв’язувати проблеми, планувати свою діяльність, організовувати роботу в групі та оцінювати свої досягнення, що сприяє розвитку: креативності та ініціативи, уміння працювати в команді, здатності до самоконтролю та оцінки власної діяльності. У цьому випадку педагог виступає не лише як джерело знань, але й як наставник, який допомагає молодшим школярам ставити запитання, знаходити шляхи до вирішення і оцінювати власні досягнення.

Наведемо приклади практичного використання проєктного навчання. Тема проєкту «Екологія рідного краю». Учні мають створити проєкт, який висвітлює стан екології у своєму місті чи селі. Вони повинні знайти інформацію, визначити проблеми, запропонувати шляхи їх вирішення, організувати презентацію результатів. Під час іншого проєкту на тему «Здоровий спосіб життя», учні в процесі уроку досліджують проблему відсутності здорових звичок у своєму оточенні. Вони можуть створювати інформаційні листівки, розробляти пізнавальні презентації, провести опитування серед однокласників чи вчителів, щоб виявити ставлення до здорового способу життя. Проєкт «Дивовижний світ тварин». Існуюча проблема: Як допомогти збереженню рідкісних видів тварин? Працюючи над проєктом учні можуть виконувати завдання як самостійно, так і в парі. Вони визначають рідкісних або зникаючих тварин і досліджують їх характеристики, середовище існування, причини зникнення, готують звіт про конкретного представника виду, пропонують шляхи збереження таких тварин і інформують про важливість їх охорони. В процесі роботи учні стикаються з проблемою вибору надійних джерел інформації та правильного використання отриманих даних. Результатом такої роботи може стати презентація проєкту у вигляді виставки, книги або відео, в якій учні розповідають про своє дослідження.

Проєктне та проблемне навчання стають потужними інструментами для формування самостійності в учнів, розвиваючи їх здатність до критичного мислення, творчості, організації навчальної діяльності.

Як свідчить практика, використання технологій формування самостійності учнів початкових класів засобами проблемного навчання мають велику значимість, оскільки ці методи сприяють розвитку ключових компетенцій, необхідних для самостійного навчання в майбутньому, а саме:

– розвиток критичного мислення: проблемне навчання стимулює учнів початкової школи до самостійного пошуку відповідей на поставлені проблеми. Вони повинні аналізувати ситуацію, робити висновки, експериментувати з різними варіантами рішень, що сприяє розвитку критичного мислення.

– самостійність у навчальному процесі: за допомогою проблемних ситуацій учні змушені працювати без постійного втручання вчителя, що сприяє розвитку їхньої самостійності та відповідальності за власне навчання. Вони вчаться брати на себе ініціативу та приймати рішення, що є важливими навичками для подальшого навчання.

– підвищення мотивації до навчання: проблемне навчання дозволяє учням бачити практичну значимість отриманих знань. Коли учень самостійно розв'язує реальні проблеми, він відчуває досягнення і мотивується до подальшого навчання.

– розвиток комунікаційних навичок: проблемне навчання часто передбачає роботу в групах, що дає можливість учням обговорювати різні точки зору, разом шукати рішення. Це сприяє розвитку комунікаційних і колективних навичок, що також є важливою складовою самостійності.

– індивідуалізація навчання: проблемні завдання можуть бути адаптовані до рівня кожного учня, що дозволяє працювати над розвитком його індивідуальних здібностей і потреб. Це важливий аспект для забезпечення самостійності, оскільки учень не лише навчається, а й розвивається в своєму темпі.

– формування навичок самоконтролю: при роботі над проблемними завданнями учень часто стикається з труднощами та помилками, що вимагає здатності до самоконтролю, аналізу своїх помилок і виправлення їх. Це формує вміння вчитись на помилках і працювати над своїми недоліками.

Отже, можна зробити висновок, що використання технологій формування самостійності учнів початкових класів через проблемне навчання є надзвичайно результативним. Як демонструють результати досліджень, цей метод сприяє розвитку критичного мислення, ініціативності та відповідальності учнів за своє навчання. У процесі роботи з проблемними завданнями учні навчаються не лише знаходити правильні рішення, але й розв'язувати завдання креативно, виявляючи самостійність у процесі пізнання. Крім того, слід зауважити, що застосування таких технологій створює умови для розвитку особистісних якостей учнів та

стимулює їх мотивацію до подальшої навчальної діяльності. Таким чином, можна стверджувати, що впровадження проблемного навчання в освітній процес початкової школи має значний потенціал для ефективного розвитку самостійності учнів.

2.3. Методичні рекомендації для вчителів початкових класів щодо формування самостійності в молодшому шкільному віці засобами проблемного навчання.

Вважаємо за потрібне підкреслити, що методичні рекомендації для педагогів щодо формування самостійності в учнів початкових класів засобами проблемного навчання є досить важливим аспектом педагогічної діяльності. Можна з упевненістю сказати, що проблемне навчання сприяє розвитку критичного мислення, творчого підходу до вирішення завдань та формуванню навичок самостійної роботи у школярів. Тож спираючись на наукові позиції, окреслені нами вище, ми виокремили ключові аспекти, які можуть бути корисними при застосуванні цього підходу. Пропонуємо такі методичні рекомендації вчителям початкових класів:

1. Створення проблемної ситуації. Проблемне навчання розпочинається, насамперед, з формулювання проблеми. Вона має викликати інтерес в учнів і змушувати їх шукати шляхи вирішення, висувати гіпотези. Головне, щоб проблема була зрозуміла та відповідала віковим можливостям учнів. Слід відмітити, що вчитель має вміти розробити ситуацію, яка стимулюватиме учнів до активної розумової діяльності.

Наприклад, якщо взяти урок з математики, то проблемною ситуацією може бути така: «Як поділити 15 груш між 3 дітьми так, щоб кожен отримав однаково?», «Яким чином ви вирішили б цю задачу?». Якщо ж урок природознавства, то: «Що можна зробити, щоб зберегти воду влітку?», «Що могло спричинити таку ситуацію?», «Як можна виправити те, що сталося?».

Таким чином, педагог має використовувати запитання або завдання, такі, що не мають однозначного рішення, задля стимулювання пошуку та обговорення. Завдання мусить бути доступним для учнів, але водночас, викликати певну складність, щоб вони могли проявити ініціативу. Наприклад: «Що станеться, якщо ми не будемо правильно доглядати за рослинами?»

2. Заохочення до активної роботи та ініціативи. Проблемне навчання передбачає, що учні активно шукають відповіді на запитання. На даному етапі вони повинні мати можливість самостійно чи в групах аналізувати проблему, ставити питання та шукати рішення. Вчитель, у свою чергу, виступає як керівник процесу, підтримує, але не дає готових відповідей.

Головним завдання педагога на цьому етапі є створити умови для самостійного пошуку рішень, аналізувати самостійно інформацію, заохочувати учнів до висунення власних гіпотез і припущень та перевіряти їх у практиці. Рекомендується виділити час учням на самостійну роботу, навіть, якщо на початку вони не знайдуть правильного рішення.

3. Індивідуалізація та диференціація навчання. У контексті проблемного навчання організовується індивідуальний підхід до кожного учня. Таким чином, під час роботи над проблемними завданнями учні можуть працювати з матеріалом відповідно до своїх здібностей, що безпосередньо сприяє формуванню самостійності і впевненості у своїх силах. Завдання можуть передбачати дослідницьку діяльність, де учні збирають інформацію, аналізують її і роблять висновки, що сприяє розвитку самостійності в навчанні.

Педагогам рекомендується розробляти чи підбирати завдання різного рівня складності, щоб кожен учень міг знайти для себе оптимальний варіант й працювати згідно своєму рівню здібностей; додавати елементи проєктної роботи, де учні мають змогу виявити власні інтереси та здібності. Вчитель має слідкувати за використанням диференційованих завдань, щоб кожен учень працював у межах своїх можливостей, але водночас відчував виклик.

Поєднання індивідуальної та групової роботи дає можливість учням проявити самостійність, одночасно розвиваючи вміння співпрацювати.

Завдання повинні відповідати рівню підготовки учнів. Вчитель може створювати варіативні завдання для різних груп учнів, щоб кожен міг працювати на своєму рівні та самостійно досягати результатів.

4. Формування навичок взаємодії та співпраці. Як показує досвід, під час виконання завдань учні можуть працювати в парах або групах. Це сприяє розвитку навичок комунікації та командної роботи, взаємодопомоги та обміну думками. У групах учні обговорюють ідеї, разом шукають рішення, що дає змогу кожному учневі проявити свої здібності та ініціативу. Це, безпосередньо, є важливим фактором для розвитку самостійності.

У даному контексті вчителеві рекомендується регулярно організовувати роботу в парах чи малих групах, у яких учні можуть працювати разом, вирішуючи завдання та обмінюватись ідеями, допомагати один одному. Можна використовувати рольові ігри для розвитку комунікативних навичок. Також за потреби визначати завдання для груп, що потребують колективного обговорення, підтримки один одного та розвитку умінь співпраці.

5. Розвиток критичного мислення та самоконтролю. Як зауважувалося нами раніше, проблемне навчання дозволяє учням розвивати критичне мислення, навички аналізу та оцінки інформації, завдяки чому учні навчаються самостійно формулювати запитання, шукати на них відповіді, перевіряти інформацію. Проте відзначимо, що важливо, щоб учні не просто виконували завдання, а й вчилися критично ставитися до результатів своєї роботи та роботи однокласників.

Рекомендуємо після застосування методу критичного мислення використовувати завдання, що вимагають від учнів обґрунтування своїх думок і рішень, аналізу альтернативних варіантів. Обов’язково потрібно залучити учнів до обговорення результатів, аналізу їх помилок і пошуку альтернативних рішень. Також не забувайте запитати їх, чому вони вибрали саме той чи інший шлях вирішення проблеми.

6. Застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Використання сучасних технологій, інтерактивні методи навчання, комп’ютерні програми, онлайн-ресурси можуть стати ефективними інструментами для

розвитку самостійності учнів. Вони надають можливість самостійно працювати з інформацією, вивчати нові матеріали, виконувати інтерактивні вправи, перевіряти свої знання.

Тож, вчителям початкових класів рекомендовано використовувати освітні онлайн-платформи, інтерактивні дошки, відеоуроки, на яких учні можуть самостійно працювати над завданнями, переглядати навчальні відео або проходити тестування для того, щоб заохотити учнів до самостійного здобуття знань. Також пропонується залучати учнів до створення власних проектів за допомогою комп'ютерних програм або мобільних додатків.

7. Підтримка та мотивація. Важливо, щоб учні відчували підтримку з боку вчителя і були вмотивовані до пошуку рішень й досягнення результатів. Тому вчитель має бути не лише наставником, а й мотиваційним лідером, що підбадьорює учнів у процесі навчання. Так як позитивна мотивація сприяє розвитку впевненості в собі та бажанню продовжувати пошук і експерименти. Тож, педагогам рекомендується:

– активно підтримувати ініціативи учнів, відзначати успіхи навіть на малих етапах досягнення;

– підтримувати учнів під час їхніх спроб, навіть якщо вони не досягають результату з першого разу;

– використовувати похвалу не лише за правильні відповіді, а й за творчий підхід до завдань;

– залучати учнів до встановлення власних навчальних цілей і планування шляху до їх досягнення.

Завдання повинні бути наближені до реальних життєвих ситуацій, таких як екологічні, економічні або соціальні питання. Це дозволяє учням початкових класів зрозуміти важливість самостійного пошуку рішень у реальному житті.

Вчитель початкових класів повинен постійно мотивувати учнів до самостійної роботи, надаючи підтримку, але не забираючи при цьому ініціативу. Важливо своєчасно надавати зворотний зв'язок, дозволяючи дітям самостійно знаходити рішення.

8. Оцінювання та рефлексія. Не менш важливим елементом проблемного навчання серед усіх є процес оцінювання. Після виконання завдання важливо провести рефлексію. Учні оцінюють свої дії, обговорюють, що було зроблено правильно, а що можна поліпшити. Це допомагає розвивати критичне мислення та самоконтроль.

Зауважимо, що оцінка не повинна бути лише зовнішньою, вона має включати елементи самооцінки, щоб учні мали змогу самостійно аналізувати свої досягнення, виявляти сильні та слабкі сторони в один одного й коригувати свої дії.

Зокрема, педагогам початкових класів рекомендується проводити заняття з елементами самооцінки, де учні зможуть оцінити свій прогрес та визначити, які навички ще потребують розвитку. Обов'язково потрібно пояснювати учням чому певні підходи були успішними, а інші – ні. Необхідно запроваджувати методи самооцінки, де учні безпосередньо зможуть порівнювати свої результати з бажаними.

Вчителі початкових класів мають:

– стимулювати учнів до рефлексії, задаючи питання типу: «Що я зробив правильно», «Що я міг зробити інакше?»;

– організовувати зворотний зв'язок, де учні можуть обговорювати свої думки та аналізувати помилки.

9. Постійне оновлення та вдосконалення методів навчання. У контексті формування самостійності в учнів початкових класів засобами проблемного навчання вчитель має постійно вдосконалювати методи роботи, слідкувати за новими педагогічними підходами, щоб підтримувати зацікавленість учнів і забезпечувати ефективний розвиток їх самостійності.

Рекомендуємо педагогам початкової школи:

– організовувати переглядати та коригувати свої методики викладання відповідно до результатів чи відповідей, отриманих від учнів;

– продовжувати навчатися, ділитися досвідом із колегами та слідкувати за сучасними тенденціями й педагогічними новинками.

Підсумуємо вище вказане нами, проблемне навчання в початкових класах сприяє формуванню самостійності учнів через створення умов для активного та самостійного здобуття знань, розвитку критичного мислення та навичок вирішення проблем, їхніх когнітивних та соціальних навичок, що вимагає від вчителя не лише ґрунтовних знань і навичок, а й уміння створювати умови для активної діяльності учнів, де вони самостійно шукають рішення, аналізують свої досягнення та помилки, вчаться співпрацювати та взаємодіяти з іншими. Це допомагає дітям не тільки засвоювати знання, а й активно застосовувати їх у реальних життєвих ситуаціях.

Отже, проблемне навчання є потужним засобом розвитку самостійності у молодших школярів. Методичні рекомендації з формування самостійності в учнів початкових класів засобами проблемного навчання мають важливе значення для розвитку в учнів не лише знань, а й навичок самостійного мислення, аналізу та прийняття рішень. Використання проблемних ситуацій, відкритих запитань, методів мозкового штурму, досліджень та рольових ігор створює умови для активної участі учнів у процесі навчання, де вони можуть проявити свою ініціативу, шукати різні шляхи вирішення завдань і вчитися співпрацювати з іншими.

Поєднання індивідуальних і групових завдань, а також використання диференційованих завдань дає можливість кожному учневі працювати на своєму рівні, розвиваючи відповідальність за результат. Рефлексія та самооцінка сприяють формуванню критичного мислення і здатності до самоконтролю.

Мотивація до самостійної роботи, підтримка вчителя та впровадження технологій у навчальний процес значно підвищують зацікавленість учнів, сприяючи їхньому розвитку в умовах активного навчання.

Таким чином, формування самостійності засобом проблемного навчання є ефективним шляхом досягнення високих результатів у навчанні, розвитку учнів як самостійних і творчих особистостей, готових до подальших інтелектуальних та життєвих викликів. Отже, використання проблемного навчання для формування самостійності є дієвим шляхом досягнення значних навчальних

результатів, сприяючи розвитку учнів як самостійних і творчих особистостей, здатних ефективно справлятися з майбутніми інтелектуальними та життєвими викликами.

Зважаючи на вищевикладене, можна стверджувати, що запропоновані методичні рекомендації для педагогів щодо формування самостійності в учнів початкових класів за допомогою проблемного навчання є важливим інструментом у розвитку пізнавальної активності учнів, їх здатності до самостійного вирішення навчальних завдань. Вони допомагають створити педагогічні умови, за яких учні можуть не лише набувати нових знань, але й активно їх застосовувати в житті, розвиваючи відповідальність та здатність до рефлексії. Врахування цих рекомендацій у процесі навчання сприятиме формуванню у школярів навичок самостійної роботи, що є важливим кроком для їх подальшого особистісного та інтелектуального розвитку.

ВИСНОВКИ

У ході проведеного дослідження здійснено теоретичне узагальнення та розв’язання проблеми «Проблемне навчання як засіб формування самостійності молодших школярів». Результати теоретичного дослідження засвідчили досягнення мети, вирішення поставлених завдань і дозволили сформулювати наступні висновки:

1. Під час дослідження основних понять було проведено всебічний аналіз психолого-педагогічної літератури, що стосується визначення термінів «проблемне навчання» та «самостійність». Це дозволило детально розглянути суть цих понять і виявити їх значення для розвитку молодших школярів.

Проблемне навчання є педагогічною технологією, спрямованою на активізацію пізнавальної діяльності учнів через створення спеціальних проблемних ситуацій, які ставлять учнів перед необхідністю самостійно шукати шляхи вирішення поставлених задач. Самостійність, в свою чергу, є однією з ключових якостей, яка визначає рівень зрілості особистості. У психолого-педагогічному контексті самостійність розглядається як здатність особистості виконувати різноманітні завдання і приймати рішення без зовнішнього контролю, опираючись на власні знання, вміння та досвід. Важливим аспектом є розвиток пізнавальної самостійності, яка передбачає здатність школяра до самостійного здобуття знань, здійснення пошукової діяльності, самостійного розв’язання завдань і оцінки власної діяльності.

Особливості формування самостійності в молодшому шкільному віці полягають у тому, що цей період є базовим для розвитку основних якостей самостійності. У цей час закладаються основи відповідальності, самоконтролю, ініціативи, а також формуються пізнавальні здібності, які допомагають учням вчитися самостійно. Психологічний та педагогічний розвиток молодших школярів передбачає необхідність поступового переходу від допомоги вчителя

до більшої самостійності в діяльності, що сприяє розвитку внутрішньої мотивації до навчання та вміння орієнтуватися у нових ситуаціях.

Таким чином, дослідження теоретичних основ проблемного навчання та самостійності дозволяє стверджувати, що проблемне навчання є потужним інструментом у формуванні самостійності учнів, оскільки воно передбачає активну участь школярів у навчальному процесі, сприяє розвитку їхніх когнітивних і творчих здібностей, а також виховує відповідальність за власні вчинки та досягнення.

2. Обґрунтовано специфіку проблемного навчання в початковій школі, як ефективний засіб розвитку самостійності учнів. Виявлено, що застосування проблемного навчання створює умови для активної пізнавальної діяльності учнів, сприяє розвитку їхнього критичного мислення, ініціативи та здатності до самостійного вирішення навчальних завдань.

Ключовими педагогічними умовами, які сприяють формуванню самостійності через проблемне навчання, є створення проблемних ситуацій, що стимулюють учнів до пошуку рішень, організація навчального процесу, орієнтованого на розвиток інтелектуальних і творчих здібностей, а також надання учням можливості самостійно приймати рішення та нести відповідальність за результати своєї діяльності.

3. Виявлені та розкриті технології формування самостійності в учнів початкових класів свідчать про те, що застосування різноманітних педагогічних методів і технологій значно сприяють розвитку самостійності молодших школярів. Проблемне навчання, проєктна діяльність, диференціація завдань, інтерактивні методи навчання, а також використання інформаційно-комунікаційних технологій допомагають дітям не тільки набувати знань, а й активно шукати шляхи їх застосування, розв’язувати реальні задачі, взаємодіяти з однокласниками та розвивати критичне мислення. Зазначені технології дозволяють учням початкових класів стати більш активними учасниками навчального процесу та надають можливість самостійно вирішувати завдання, оцінювати свої досягнення й робити власні висновки. Вони сприяють розвитку

не лише навчальних навичок, а й соціальних, емоційних та когнітивних якостей, які є важливими для успішного особистісного зростання дитини.

Таким чином, застосування ефективних технологій формування самостійності є важливим і необхідним етапом у навчанні учнів початкових класів, адже вони створюють основу для подальшого розвитку особистості дитини, її здатності до самостійного вирішення завдань і активного навчання в майбутньому.

4. Розроблені методичні рекомендації для вчителів початкових класів щодо формування самостійності в молодшому шкільному віці засобами проблемного навчання сприяють створенню сприятливого навчального середовища, яке активно підтримує розвиток самостійності та критичного мислення учнів. Вони надають вчителям практичні інструменти для організації навчального процесу таким чином, щоб учні не лише засвоювали знання, а й самостійно їх застосовували, шукали рішення проблем і вчились аналізувати отриману інформацію. У методичних рекомендаціях акцентується увага на важливості створення проблемних ситуацій, де учень самостійно шукає шляхи розв’язання, що дозволяє йому глибше осмислювати навчальний матеріал, розвивати навички пошуку, аналізу та критичної оцінки інформації. Методичні рекомендації також передбачають застосування таких підходів, як групова та індивідуальна робота, рольові ігри, мозковий штурм, проектна діяльність, які надають учням можливість активно брати участь у навчальному процесі, обмінюватися ідеями та працювати як в команді, так і самостійно. Ці методи сприяють розвитку в дітей не лише навичок співпраці з іншими, але й здатності самостійно мислити, ухвалювати рішення та нести відповідальність за виконану діяльність.

Отже, проведене дослідження підтверджує, що проблемне навчання є ефективним засобом формування самостійності молодших школярів. Впровадження проблемного навчання в педагогічну практику має значний потенціал для покращення якості освіти та розвитку інтелектуальних і творчих здібностей учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабанський Ю. К. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Просвіта. 2003. 479 с.

2. Бейзер В. А. Проблемне навчання. *Освіта в сучасній школі*. 2005. № 12. С. 48–52.

3. Бех І. Д. Педагогіка : теорія та практика навчання і виховання : навч. посіб. Київ : Либідь, 2011. 384 с.

4. Бібік Н. Нова українська школа : порадник для вчителя. К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с. URL:https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/NUSH-poradnyk-dlya-vchytelya.pdf. (дата звернення 23.11.2024).

5. Бойко О. В., Шевченко Т. В. Інтерактивні методи навчання на уроках української мови. *Закарпатські філологічні студії* / редкол. : І. М. Зимомря. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 32. С. 9–14.

6. Брунер Дж. Психологія пізнання. За межами безпосередньої інформації. Київ, 1977. 413 с. URL.:http://um.co.ua/3/3-5/3-57663.html. (дата звернення 26.11.2024).

7. Буряк В. О. Самостійна робота як вид навчальної діяльності школяра. *Рідна школа.* 2001. № 9. С. 23–25.

8. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII, 1728 с.

9. Виховуємо базові якості особистості старшого дошкільника в умовах ДНЗ : метод. посіб. /за заг. ред. Н. Гавриш. Х. : Мадрид, 2015. 220 с.

10. Водолазька Т. В. Учителі як творці освітнього середовища Нової української школи. *Управління школою*. 2019. № 1 (3). С. 69–72.

11. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів. Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. 576 с.

12. Вяткін Л. Г. Розвиток пізнавальної самостійності і творчої активності педагога : навч. посіб. Київ : Науч. кн., 2001. 198 с.

13. Гергун Н. Проблемне навчання формування пізнавальних і творчих

здібностей учнів як засіб формування пізнавальних і творчих здібностей учнів. *Директор школи.* 2006. № 27–28, липень. С. 33–36.

14. Гільберг Т., Тарнавська С., Павич Н. Нова українська школа : методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу : навч.-метод. посібн. Київ : Генеза, 2019. 256 с.

15. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 374 с.

16. Грошовенко О. П., Жовнич О. В., Коваль Т. В. Використання технології проблемного навчання на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ». *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2022. Вип. 63. С. 87–95.

17. Державний стандарт початкової загальної освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL:https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavnistandarti. (дата звернення 10.10.2024).

18. Дичківська І. М. Марія Монтессорі : теорія і технологія : навч.-метод. посіб. Київ : [б. в.], 2006. 342 с.

19. Дубяга С. М. Педагогічні технології в початковій школі : навч.-метод. посіб. для студентів вищих навч. закладів напряму підготовки «Початкова освіта». Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. 160 с.

20. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / авт.-уклад. Н. П. Наволокова. Х. : Вид. група «Основа», 2009. 176 с.

21. Журавльова Л. О., Сергеєва Л. О. Формування самостійності молодших школярів в умовах початкової школи. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка.* 2015. № 2. С. 21–125. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdpu_2015_2_21. (дата звернення: 10.10.2024).

22. Журавльова Л. С. Проблема організації самостійної діяльності учнів умовах початкової школи : соціально-педагогічний аспект. International scientific

conference. 2018. С. 23–26.

23. Ігнатова О. Виховання самостійності у молодших школярів. *Учитель.* 2000. №4–6. С. 20–23.

24. Інноваційні технології в початковій школі. / за ред. В. В. Кільчевська, І. М. Шимко. Київ : Шкільний світ, 2008. 128 с.

25. Ісаєва Л. І. Технології проблемного навчання в початковій освіті. *Педагогіка : теорія і практика навчання та виховання.* Київ, 2014. С. 7–8.

26. Кисельова О. І. Єфіменко А. С. Застосування технологій проблемного навчання в умовах стандартизації вищої освіти. *Наука і освіта*. 2013. № 1–2. С. 169–172.

27. Ковальчук В., Силюга Л., Стасів Н., Білецька Л. Реалізація технології проблемного навчання у процесі вивчення математики у початковій школі. *Молодь і ринок.* 2016. № 7. С. 6–10.

28. Кононко О. Л. Я сам. Київ : Рад. шк., 1983. 97 с.

29. Кононенко Ю. Г. Методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу Нової української школи. *Інформаційний збірник та коментарі МОНУ.* 2018. № 5. С. 15–19.

30. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К. : Рад. школа, 1989. 608 с.

31. Костюк Г. С. Навчання і психічний розвиток учнів. *Психологічна наука, вчитель, учень.* К. : Рад. школа, 1979. С. 19–32.

32. Кордунова Н. О. Самостійна робота учнів – засіб розвитку пізнавальної активності і творчого мислення. Вінниця : [б. в.], 2006. 172 с.

33. Коробкіна Г. В. Організація самостійної роботи молодших школярів. *Дошкільна і початкова освіта : реалії та перспективи :* зб. студ. наук. статей за матеріалами ІІІ всеукр. наук.-практ. конф. для студентів, магістрантів та молодих науковців (м. Суми, 11–12 квіт. 2019 р.). Суми : СумДПУ А. С. Макаренка, 2019. Ч. 2. С. 212–215.

34. Короденко М. О. Нова школа – нові підходи. *Освіта України*. 2017. № 43. С. 3–5.

35. Король Л. М., Яцюк Н. В. Розвиток самостійності молодших школярів. *Вісник Житомирського пед. ун-ту* : Вип 9 –Ж., 2002. С. 79–81.

36. Король Л. М. Розвиток самостійності школярів. 2001. URL:https://studentam.net.ua/content/view/7915/97/. (дата звернення 10.10.2024).

37. Кузьмінський А. І. Педагогіка : підручник. Київ : Знання-Прес, 2003. 418 с.

38. Кущ О. В. Нова українська школа : педагогічна свобода вчителя, безпечний шкільний простір. *Педагогічна майстерня.* 2018. № 4. С. 8–10.

39. Ладивір С. О Пізнавальна активність старших дошкільнят : індивідуальні особливості. *Дошкільне виховання.* 2006. № 11. С. 3–6.

40. Луговий І. І. Проблемне навчання в початковій школі : теорія і практика. Львів : Світ, 2016. 194 с.

41. Мазоха Д. С. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 231 с.

42. Максимова В. Н. Проблемний підхід до навчання у школі : метод. посіб. Львів : [б. в.], 2003. 82 с.

43. Максимюк С. П. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Кондор, 2009. 670 с.

44. Маркова А. М. Психологія професіоналізму. Київ : КДУ, 1996. 308 с.

45. Нільсон О. А. Теорія і практика самостійної роботи учнів : науково дослідний інститут педагогіки Естонської РСР, 1976. 280 с.

46. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти. 2016. 40 с. URL:https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20seredn ya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf. (дата звернення 10.10.2024).

47. Нова українська школа : основи Стандарту освіти. / за заг. ред. М. Товкало. Львів, 2016. 64 с.

48. Оконь В. Введение в общую дидактику. Варшава, 1987. 384 с.

49. Павленко В. В. Проблемне навчання : становлення, сутність, перспективи. *Цілі та результати освітніх реформ : українсько-польський діалог :* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15–16 травня 2013 р.). Київ, 2013. С. 126–134.

50. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. Київ : Педагогічна думка, 2001. 516 с.

51. Педагогічні технології в початковій школі : опорні конспекти / укл. М. В. Швардак. Ч. 1. Мукачево : МДУ, 2013. 73 с.

52. Петрук Л. П. Становлення і розвиток проблемного навчання у педагогіці. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. 2014. Вип. 8. С. 15–18.

53. Полішко Ю. Проблемне навчання як предмет дослідження зарубіжних та вітчизняних учених. *Українська професійна освіта=Ukrainian Professional Education,* (9–10), 2021. P. 77–85. URL: https://doi.org/10.33989/2519-8254.2021.9-10.263596. (дата звернення 10.10.2024).

54. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. К. : А.С.К., 2004. 192 с.

55. Психологія людини : Л. С. Виготський та сучасна наука : зб. ст. / за ред. М. В. Папучі. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. Вип. 1. 127 с.

56. Распопова Т. В. Проблемне навчання. URL:https://ua referat.com/uploaded/raspopova-tayisa-volodimirivna-vchitele-metodist-pochatkovih-k/index1.Html. (дата звернення 10.10.2024).

57. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підруч. Київ : Грамота, 2012. 504 с.

58. Савчин М. В. Вікова психологія : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів. Київ : Академвидав, 2005. 360 с.

59. Сафонова О. О. Використання проблемних ситуацій у початковій школі. *Креативність особистості як фактор інноваційного розвитку суспільства :* збірн. наук. праць. Житомир : ФО-П Левковець Н. М., 2020. 188 с.

60. Сесик О. О. Педагогіка партнерства – ключовий компонент формули «нової школи». *Виховна робота в школі.* 2017. № 3. С. 2–4.

61. Сидоренко В. О. Концепти Нової української школи : ключові компетентності, ціннісні орієнтири, освітні результати. *Методист.* 2018. № 5. С. 4–17.

62. Слижук О. Роль і значення проблемності у формуванні комунікативних умінь учнів. *Українська література в загальноосвітній школі.* 2009. № 2. С. 18-20.

63. Словник базових понять з курсу «Педагогіка» : навч. посіб. для студентів вищих навч. закл. / уклад. : О.Є. Антонова. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2011. 104 с.

64. Снапковська С. В. Проблемне навчання як засіб інтенсифікації педагогічного процесу в системі роботи кафедри педагогіки і психології. *Інтернет-конф. «Актуальні проблеми медичної освіти»*. URL:http://vgmu.vitebsk.net/intconf/sect4/10.htm. (дата звернення: 27.10.2024).

65. Солдатенко М. М. Самостійна пізнавальна діяльність у контексті Болонського процесу. *Рідна школа.* 2005. № 1. С. 3–5.

66. Степанов О. М. Психологічна енциклопедія. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.

67. Сухомлинська Н. Технології формування самостійності учнів початкової школи. Київ, 2015. 68 с.

68. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві. К. : Рад. шк., 1988. 304 с.

69. Топузов О. Проблемна ситуація в теорії проблемного навчання. *Шлях освіти.* 2007. № 1. С. 12–16.

70. Топузов О. Реалізація проблемного підходу на уроках. *Рідна школа.* 2005. № 12. С. 28–30.

71. Тран А. Проблемне навчання (PBL) у 2024. URL: https://ahaslides.com/uk/blog/problem-based-learning/. (дата звернення: 27.10.2024).

72. Трухін І. О. Основи шкільного виховання : навч. посіб. Київ : Центр навч. літ. 2004. 368 с.

73. Ушинський К. Д. Твори у 6 томах. Київ, 1954 Т. 2. 235 с.

74. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2009. 560 с.

75. Фурман А. В. Методика застосування проблемних ситуацій на уроці. *Проблемні ситуації в навчанні*. Київ, 1991. С. 67–152.

76. Фурман А. В. Проблемна ситуація в пізнавальній діяльності школярів. Рад. шк. 1985. № 8. С. 28–34.

77. Цуркан Т. Г., Красій Н. Б. Шлях до успіху особистості – через проблемне навчання. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології.* 2015. № 10 (54). С. 313–318.

78. Чепіль М. М., Дудник Н. З. Педагогічні технології : навч. посіб. К. : Академвидав, 2012. 224 с.

79. Швардак М. В. Проблемне навчання в умовах сучасної школи. Фізико-математична освіта : науковий журнал. 2017. Вип. 1. С. 124–127.

80. Шиян В. О. Психологія навчання і виховання в початковій школі. Харків : Основа. 2007. 147 с.

81. Янц Н. Д. Ґенеза ідеї проблемного навчання в педагогічній науці. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту :* зб. наук. пр. Харків : Харківська державна академія дизайну і мистецтв, 2007. № 9. С. 135–137.

82. Янц Н. Д. Класифікація проблемних ситуацій як напрям наукових пошуків. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи :* зб. наук. пр. Харків : Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2008. Вип. 27. С. 149–155.

83. Янц Н. Д. Особливості створення проблемних ситуацій у навчальному процесі початкової школи. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості : проблеми і пошуки :* зб. наук. пр. Запоріжжя : Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, 2007. Вип. 43. С. 437–440.

84. Янц Н. Д. Сутність поняття проблемного навчання учнів. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи :* зб. наук. пр. Харків : Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2006. Вип. 24. Ч. 2. С. 147–152.

ДОДАТКИ

Додаток А

Рисунок 1.1. Етапи розвитку самостійності учнів початкової школи

Додаток Б

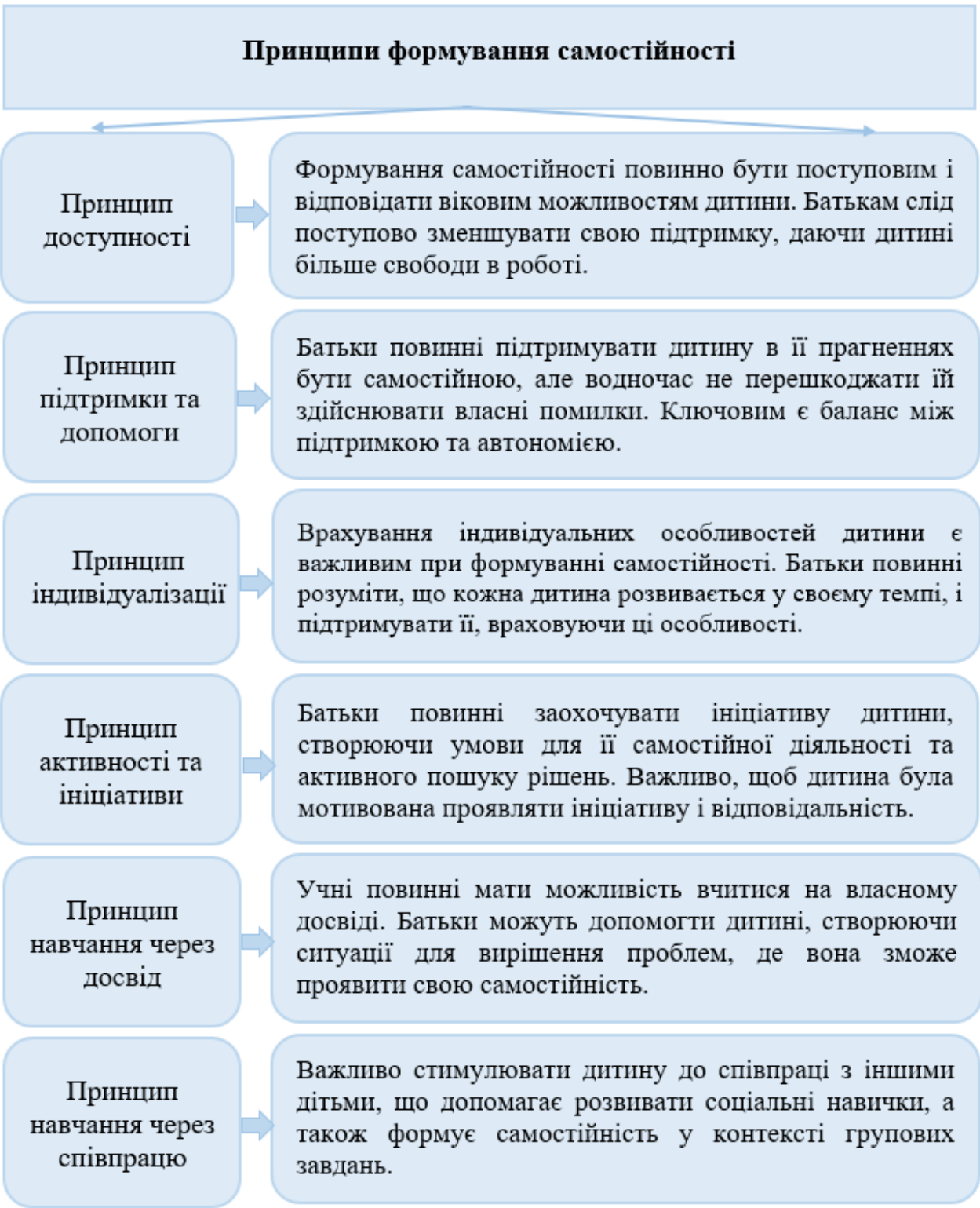

Рисунок 1.2. Принципи формування самостійності в учнів початкової школи

Додаток В

Таблиця 1.1

Основні принципи проблемного навчання

№	Принцип	Сутність принципу проблемного навчання
1	Принцип проблемності	У навчанні створюються умови для формулювання проблемних ситуацій, що спонукають учнів до пошуку нових знань і рішень. Проблема є основним драйвером навчального процесу, вона повинна бути цікавою та викликати у учнів бажання вирішити її
2	Принцип активності учнів	Учні початкових класів мають активно шукати, аналізувати, порівнювати, робити висновки, тобто бути безпосередніми учасниками процесу пізнання. Вони повинні самостійно обирати способи вирішення проблеми, приймати рішення і здійснювати пошук інформації
3	Принцип самостійності	Завдання полягає в тому, щоб учні розвивали навички самостійної роботи, уміння організовувати свій навчальний процес і приймати відповідальність за результати своєї діяльності
4	Принцип мотивації	Проблеми повинні бути не лише складними, а й цікавими, стимулювати учнів до пошуку рішень. Мотивація є важливим аспектом, оскільки вона допомагає підтримувати інтерес і активність учнів протягом усього навчального процесу

Продовження таблиці 1.1

5	Принцип діалогу	Проблемне навчання сприяє розвитку діалогу між учнями та вчителем, а також між самими учнями. У процесі обговорення проблем учні можуть висловлювати свої думки, ставити запитання, аргументувати свою точку зору
6	Принцип інтердисциплінарності	Проблеми, що ставляться в процесі навчання, повинні бути комплексними, задіюючи знання учнів з різних предметів. Це допомагає учням бачити зв’язок між різними галузями знань і застосовувати їх у практичних ситуаціях
7	Принцип творчості	Проблемне навчання заохочує учнів до розв’язання проблем не лише через стандартні методи, а й через пошук нових підходів і ідей. Учні мають можливість самостійно розробляти стратегії вирішення проблем, що розвиває їх креативність
8	Принцип інтеграції знань	Проблеми, запропоновані в рамках навчання, часто потребують використання знань, набутими учнями з різних предметів. Це сприяє інтеграції і застосуванню знань на практиці
9	Принцип практичної орієнтації	Завдання повинні відображати реальні ситуації, що дає учням можливість бачити, як знання застосовуються на практиці, а також розвивати навички вирішення проблем, які можуть виникнути в повсякденному житті.